

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ-ВАРНА

С УЧАСТИЕТО НА МУЗЕИТЕ
В ТОЛБУХИН И СИЛИСТРА

КНИГА XII (XXVII)

BULLETIN DU MUSÉE NATIONAL DE VARNA

AVEC LA PARTICIPATION DES MUSÉES
DE TOLBUHIN ET SILISTRA

TOME XII (XXVII)

1976

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО „ГЕОРГИ БАКАЛОВ“ — ВАРНА

rieurs et parfois le côté droit. Dans certains cas on ne mettait que les pattes et les doigts ou l'aile de poulet. Probablement placement à côté des os humains carbonisés est lié avec l'idée du mouvement qu'ils faisaient et qu'il était nécessaire de faire après la mort de l'enseveli.

II. *Sépultures par inhumation.* Des os d'animaux ont été trouvés dans peu de sépultures tant dans les nécropoles à deux rites qu'à un seul rite chrétien. Autour du mort on mettait des poules entières ou fragmentées, des oeufs, des fragments de brebis, un chien tout entier et un avancement cornu de cerf. Dans une seule tombe de la nécropole de Devnia 2 on a mis 11 doigts de boeufs avec les autres restes d'animaux. Etant donné que la nécropole remonte à la période chrétienne il s'agit probablement, dans ce cas, d'une survivance des moeurs païennes.

Les données établies jusqu'à présent forment une base pour des études comparées qui détermineront la place exacte des animaux dans les rites et les moeurs funéraires, ainsi que la place occupée par les nécropoles du département de Varna parmi les nécropoles connues jusqu'à présent chez nous et à l'étranger.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА КОСТНИЯ МАТЕРИАЛ ОТ РАННОБЪЛГАРСКИ МАСОВ ГРОБ ПРИ ГРАД ДЕВНЯ*

Й. Ал. Йорданов

В памет на моя учител проф. д-р М. Ал. Балан

При разкопаването на раннобългарския некропол № 3 при град Девня през 1969 г. от Д. Ил. Димитров беше открит масов гроб с форма на почти правилен пръстен (диаметър 5,78 м), вкопан на дълбочина над 3,50 м в слой от жълта глина, засипан с черна пръст. В гроба бяха намерени 76 групи човешки кости (условно наречени «погребения»), нахвърляни без ред и разположени на 5—7 пласта.¹

Разположението и броят на намерените кости и оскъдните археологически материали дават основание да се предположи, «че това масово погребение представлява политическо убийство, което е приело форма на жертвоприношение», по всяка вероятност по времето на княз Владимир (889—893 г.), когато той направил опит да възстанови прабългарската езическа религия.²

Костните материали от този масов гроб ни бяха изпратени за антропологическо проучване и някои предварителни данни бяха изнесени на научни конференции³ и отчасти публикувани.⁴ Трудности от различно естество и непредвидени обстоятелства попречиха пълното и окончателно антропологично проучване и документиране на целия костен материал от кръговия гроб на некропол № 3 при Девня да бъде завършено своевременно и публикувано заедно с данните от другите изследвания.⁵ Това даде отражение върху целостта и яснотата на изследването при излагане на разглежданите проблеми. В този смисъл настоящата работа следва да се приеме като допълнение и

* Реставрирането и проучването на костния материал от този раннобългарски масов гроб беше ръководено с непосредственото участие на проф. д-р М. Балан. Ценна помощ оказаха студентите от кръжока по антропология при катедрата по анатомия, хистология и ембриология на Медицинската академия — София.

¹ Д. Ил. Димитров и Г. Маринов. Раннобългарски масов гроб при град Девня. ИНМВ, X (XXV), 1974, с. 4.

² Пак там, с. 30—31.

³ J. Jordanov, G. Marinov, M. Balan. Altbulgarische Schädel aus Dewnja bei Varna. Fourth National Conference of Anatomy, Histology and Embryology (Summaries of Reports), Varna, 12—16 September 1971, p. 144—145.

⁴ М. Балан, Г. Маринов, Й. Йорданов. Предварителни резултати от анатомичното и антропологичното проучване на погребаните в кръговия изкоп на некропол № 3 край Девня. МПК, 1972, кн. 4, с. 29—32.

⁵ Д. Ил. Димитров и Г. Маринов. Цит. съч.

продължение на работата на Д. Ил. Димитров и Г. Маринов «Раннобългарски масов гроб при град Девня». ИИВМ, кн. X (XXV), 1974, с желание да се изтъкнат нови факти и данни, базирайки се на антропологичното проучване на костите на погребаните в кръговия гроб на некропол № 3 при Девня.

Ц е л на настоящата работа е пълното антропологично проучване и документиране на костния материал от кръговия гроб на некропол № 3 при Девня. Ще направим опит да обясним някои от установените факти и да ги свържем с данните от археологичното изследване, за да може да се отговори по-пълно на въпросите, възникнали с проучването на това толкова интересно и засега уникално масово погребение.

М а т е р и а л. Изследваният материал е представен от 69 черепа — цели или части от тях — под номерация от 1 до 74, като е спазена подредбата, дадена в археологическото описание.* Изследваните черепи са както от цели скелети, така и намерени отделно от другите кости или в близост с различни кости от крайниците, туловището, в доста лошо състояние — силно начупени, трошливи. За това вероятно е допринесла голямата дълбочина, от която са извадени, и повредите, които настъпват при допир с въздуха. Подробното описание на целия костен материал (местоположение, цялост, взаимоотношение между костите на скелета и между съседните скелети, дължина на трупа — ръст, особености и т. н.) е направено в «Каталог на погребенията» в посочената вече работа на Д. Ил. Димитров и Г. Маринов.⁶ От 69-те черепа или части от тях 28 са принадлежали на лица от женски пол (на 17 със сигурност е определен полът, а 11 са под съмнение — притежават и някои признаци, характерни за мъжките черепи, или липсват значителни части от костите, което затруднява определянето на пола. Последните са означени с въпросителен знак), 3 са лица от мъжки пол, 34 — на деца и юноши (при юношите не сме определяли пола независимо, че у някои твърде добре личат характерните белези за израсналите), при 4 полът изобщо не може да бъде определен поради големите липси в черепите. По-пълното разпределение на изследваните черепи, респ. индивиди, по пол и възраст е посочено в табл. 1.

Т а б л и ц а 1

Възраст Пол	infans I	infans II	juvenilis	Ad.	Mat.	Sen.	Общо
Женски				21	7	—	28
Мъжки				1	1	1	3
Неопределен				3	1	—	4
Общо	14	9	11	25	9	1	35

За означаването на възрастта сме приели понятията infans I (0—7), infans II (7—14), juvenilis (14—18), Adultus (18—30), Maturus (30—60), Senilis (60 — нагоре), използвани в антропологията.

М е т о д и к а. Преди да се пристъпи към антропологичното изследване на костния материал, той беше почистен, а след това реставриран. Поради силното разрушение на костите често се налагаше те да бъдат укрепвани с допълнителни средства. Освен това част от черепните кости бяха деформирани от лежането в пръстта, още повече че повечето черепи притежават доста добре изразена изкуствена деформация. Поради това сглобяването на черепите стана доста трудно и се отрази и върху точността при реставрирането на черепа като цяло, респ. върху размерите му. При съмнение за точността на размера до цифрата, която го означава, е поставен въпросителен знак. Реставрирането се извърши по познатите методи, след което черепите бяха покрити с целулоидно-ацетонен лак с оглед на по-нататъшното им запазване.

Определянето на пола и възрастта на изследваните индивиди извършвахме въз основа на метрични, скопични и графични методи на изследване. Освен на признаците на черепа обръщаме особено внимание на зъбите — млечни и постоянни, зъбни за-

* Изключение от тази номерация правят следните черепи: на № 50 в настоящото описание отговаря № 47 в археологическото, на № 38 — № 48, на № 10 — № 34, на № 10a — № 10, на № 20I — № 39, на № 20a — № 55, на № 24a — № 42. Неуточнени са № 27, 73I и X₁ в настоящото описание и № 16, 67 — от археологическото. № 73II, 73a, X₂, X₃ са фрагменти от черепи и вероятно принадлежат на някои от номерираните вече черепи. Черепи № 3a и 3I са от некропол № 3, разположен отгоре.

⁶ Д. Ил. Димитров и Г. Маринов. Цит. съч., с. 33—51.

родиши, изтриване на дъвкателната им повърхност, състоянието на зъбните корени и т. н., — както и на състоянието на епифизите на дългите кости. Дългите кости бяха проучвани и във връзка с определянето на пола, а най-меродавни данни за това получавахме от изследването на костите на таза и големината на ходилните кости. Комплексното определяне на пола и възрастта върху всички кости на скелета прави възможната грешка по-малка. 7, 8, 9

Приложените методи на антропологично изследване са метрични, графични, скопични, рентгенологични, математически, фотографски. Изследването започваше с измерването на дългите кости на крайниците с цел определянето на ръста на погребаните индивиди. Измервани са само тези кости от крайниците, които гарантират точно определяне на дължината им, необходима за следващите изчисления. При възможност измервахме дълги кости от горните и долните крайници. Ръста определяхме по формулата на Pearson и по формулата на Trotter и Gleser, а именно: напр. при ске-

Т а б л и ц а 2

№ поред	№ на погребението	Пол	Възраст	Ръст по Trotter and Gleser	Ръст по Pearson	Костите, по които е определен ръстът	Условна рубрикация на ръста по Martin
1	8	—	—	164	156,5	femur	мн. голям
2	10a	♀	Ad.	169,5	160,8	femur	мн. голям
3	11	♀a	Mat.	159	151	femur humerus	голям
4	29	♀	Mat.	162,2	152,2	humerus	голям
5	30	♀	Ad.	157,2	150,8	femur	над среден
6	31	♀	Ad.	165,7	157,3	femur humerus	голям
7	48a	—	—	164	156,1	femur humerus	голям
8	57	—	Juv.	158,2	150	humerus	---
9	58	—	—	154,6	149,1	femur	---
10	59	♀	Ad.	159	142,2	femur	над среден
11	60	—	inf. II	124,3	125,2	femur	---
12	63	—	Juv.	143,7	144,7	femur humerus	---
13	67	—	—	146,1	140,2	humerus tibia	---
14	68	♀?	Ad.	166,3	159,4	femur	голям
15	69	♀?	Ad.	161,4	154,5	femur	голям
16	70	♀?	Ad.	164,8	155,8	humerus femur	мн. голям
17	71	♂	Ad.	166,2	160,1	humerus femur	голям
18	73	—	inf. II	135,7	131,7	humerus	---

⁷ В. П. Алексеев, Г. Ф. Дебец. Краниометрия. М., 1964, с. 29—48.

⁸ Basic Readings on the Identification of Human Skeletons: Estimation of Age. Etuded by T. D. Stewart and Milfred Trotter, 1954, Wener-Gren Fondation for Anthropological Research, p. 265—347, 55—95.

⁹ L. v. Karolyi. Anthropometrie. Stuttgart, 1971, p. 50—60, 70—78.

лет № 31 дължината на дясната раменна кост е 321 мм, а дължината на дясната бедрена кост — 424 мм. По формулата на Trotter и Gleser определянето на ръста има следния вид:

$$32,1 \text{ (дължина на раменната кост)} \times 3,36 + 57,97 + 4,45 = 169,28 \text{ см};$$

$$42,4 \text{ (дължина на бедрената кост)} \times 2,47 + 54,10 + 3,72 = 163,15 \text{ см}.$$

По формулата на Pearson определянето на ръста е следното:

$$71,475 + 2,754 \times 32,1 \text{ (дължина на раменната кост)} = 159,28 \text{ см};$$

$$71,844 + 1,945 \times 42,4 \text{ (дължина на бедрената кост)} = 155,31 \text{ см}.$$

По първата формула средната стойност от двата резултата е 165,7 см, а от втората формула — 157,3 см. Разликата от това определяне на ръста по тези два начина е 8,4 см и е илюстрация за тяхното несъвършенство. При всички скелети, на които сме определяли ръста съобразно наличието и запазеността на дългите кости, даваме резултатите от двете използвани формули. Това дава възможност за по-точно определяне на ръста на изследваните индивиди и за сравнение с резултатите на други автори, които използват едната или другата формула. Допълнителни проучвания на дългите кости, както отбелязахме по-горе, извършвахме и с определянето на възрастта и пола. Предстои да бъде проведено допълнително, разширено метрично изследване на останалите кости от извънкраниалния скелет и рентгенографирането им.

Краниометрията беше извършена по класическата методика на R. Martin и K. Saller,¹⁰ съобразена с уточненията на Алексеев—Дебеч¹¹ и L. v. Karolyi¹² в зависимост от разрушеността на черепа и липсващите му части. От размерите на мозъковия дял на черепа за черепния покрив взехме хорди и дъги между едни и същи точки, за да имаме възможност по-точно и по-пълно да отчетем изкуствената деформация на черепа. Между тях (хорди и дъги) и между различните размери на черепа изчислихме съответните индекси. Ще отбележим, че в твърде голям брой от случаите лицевият дял на черепа е силно повреден — костите са доста силно натрошени, много от тях липсват, което наложи да изоставим някои от неговите размери. Липсата напр. на носните кости ни лиши от възможността да определим твърде важните дакриална и максило-фронтална ширина, респ. височина; разрушенията на долния край на крушовидния отвор затрудниха до голяма степен точното определяне на формата и положението и големината на *spina nasalis anterior*. На 34 от изследваните черепи направихме краниограми на сагиталната норма, използвайки краниографа на Р. Вгоса. На малка част от запазените черепи направихме и краниограми на челната и страничната норма на черепа, върху които проведохме измерване на ъглите, характеризиращи постановката на очниците по М. Герасимов¹³ (вж. табл. XIV, а). От краниограмите взехме 4 линейни размера (хорди) и отчетохме 7 ъгла (вж. табл. XIV, б и табл. 3). Разрушеният лицев дял на по-голямата част от черепите (липсва череп с цялостно запазен лицев дял) възпрепятствува определянето на ъглите за хоризонтална и вертикална профилировка на лицето. Използуваните размери — хорди, дъги, ъгли, индекси — са посочени във втория ред на табл. 3; в скоби е поставен номерът на размера по R. Martin.¹⁴ Въз основа на част от размерите на черепа изчислихме и черепния обем. Използувахме формулата на Th. Mollison при тези, които имаха запазена черепна основа, респ. черепна височина *basion-bregma*, и формулата на K. Pearson* с височина от *region-bregma* съобразно предварително определения пол.

Описателните белези на черепа определяхме по няколко начина. Използувахме скълите на I. Michalski—A. Wiercinski, 11 белега от които имат расодиагностично значение, а именно: *orbita-forma* (1—20); *ossa nasalia-forma* (1—16); *apertura pyri-formis-forma* (1—24); *fossa canina* (1—10); *incisura maxillaris* (1—10); *maxilla-prominentia* (1—16); *radix nasi-altitudo* (1—8); *nasus osseus-prominentia* (1—18); *nasus osseus-forma* (1—20); *spina nasalis-situatio* (1—8); *spina nasalis-prominentia* (1—24). От останалите 15 описателни белега изоставихме 5, главно тези, които се отнасят до челната, теменните и тилната кост, поради силното им деформиране. По предложена от авторите таблица изчислихме и процента (%) на монголоидни белези у изследваните

¹⁰ R. Martin—K. Saller. *Lehrbuch der Anthropologie*, 3 verb. Aufl., Bd. I—IV, Stuttgart, 1957—1966.

¹¹ В. П. Алексеев, Г. Ф. Дебеч. Цит. съч., с. 41—75.

¹² L. v. Karolyi *Op. cit.*, p. 114—140.

¹³ М. М. Герасимов. Воосстановление лица по черепу. ТИЗ, новая серия, том XXVIII, 1955, с. 76—77.

¹⁴ R. Martin. *Lehrbuch der Anthropologie*, 2. Aufl., Jena, 1928.

* Всички използвани формули са по цит. съчинение на L. v. Karolyi. *Anthropometrie*. Stuttgart, 1971.

по този метод черепа (графа № 78 от табл. 3).¹⁵ Освен тази скопична методика използвахме и известните в антропологията скали и балове за определяне на описателните признаци, за да може да се прави сравнение с проучванията на други автори. Вертикалната норма на черепа определяхме по G. Sergi (по R. Martin—K. Saller¹⁶)—7 форми. Описанието на долния край на крушовидния отвор извършвахме според приетите 4 форми — *infantilis*, *anthropina*, *fossa praenasalis*, *sulcus praenasalis* (Я. Рогинский, М. Г. Левин¹⁷). Използуваните балове за другите описателни признаци са следните: надорбитни дъги (0—3), *glabella* (0—6), големина на *spina nasalis anterior* (1—5), дълбочина на *fossa canina* (0—4), хоризонтална профилировка на лицето (1—3). Формата на външния слухов отвор определяхме като окръглена или като елипсовидна; положението на *spina nasalis anterior* — като хоризонтално, насочена нагоре и насочена надолу; формата на носните кости — прави, вдлъбнати и изпъкнали; вертикалната профилировка на лицето — прогнат, мезогнат и ортогнат; формата на очниците — ъгловата, окръглена, ниска, висока; отворена и затворена; хоризонтално и наклонено разположени. Захапката между двете зъбни редици се определяше като псалидонтия, лабиодонтия, стегодонтия, опистодонтия, прогения, хиатодонтия (по R. Martin—K. Saller, от А. А. Зубов¹⁸). Целенасочено се търсеха и отчитаха белезите на монголоидния зъбен комплекс по К. Ханикага¹⁹: лопатообразни горни централни резци, ниска честота на *tub. Carabelli*,²⁰ висока честота на протостилида,²¹ редукция на третите молари и силно нагънати дъвкателни повърхности на моларите. Обръщаме внимание на редукцията на горния страничен резец и по-големите размери на хипоконидна на долните молари, белези, по-често срещани у представители на европеоидните популации. Скопично отчетохме зъбния статус (наличие и загуба на зъбите — екстракции, вторично загубване) и зъбно-челюстните патологични увреждания и промени — кариес, околокоренови промени, изтриване на дъвкателната повърхност на зъбите и др.

Всички черепа и по-големите части от силно разрушените черепа бяха фотографирани в 4 норми — *frontalis*, *lateralis*, *verticalis* et *occipitalis*, — поставени във франкфуртска хоризонтална равнина. В някои случаи при липса на костите, заграждащи очниците, това определяне на франкфуртската хоризонтална равнина има малко или много условен характер. Някои особености бяха документирани допълнително отделно, на по-голямо увеличение.

На 3 черепа (№ 1, 4, 10а) бяха направени рентгенограми.²²

За расова диагностика бяха използвани класификациите, по които се работи у нас²³ и в СССР.²⁴ При няколко от по-запазените черепа беше приложен и математическият метод на А. Ванке,²⁵ който характеризира 5 расови типа: северен, средиземноморски, арменоидален, лапоноидален и протоевропеоиден.

Резултати. По наличните запазени и реставрирани дълги кости на крайниците определихме ръста на част от погребаните по описаните методи, резултатите от което са представени в табл. 2. Определен е ръстът на 18 индивида, 9 от които са израснали от женски пол, 1 от мъжки пол и 8 са деца и юноши и с неопределен пол или възраст. Поради малкия брой на изследваните лица в отделните групи изчислихме проста средна величина. За израснали от женски пол тя е 162,8 см по Trotter и Gleser и 153,8 см по Pearson и определя ръста като висок по първата формула и като среден по втората (R. Martin—K. Saller по Я. Рогинский, М. Левин²⁶). Единственият мъжки

¹⁵ A. Wiercinski. Zastosowania badan antropologicznych w dziedzinie etnogenezy. Archeologia Polski, t. IX, z. 2, s. 283—313.

¹⁶ R. Martin—K. Saller. Op. cit., Bd. I, S. 508—509.

¹⁷ Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Основы антропологии. М., 1955, с. 104.

¹⁸ А. А. Зубов. Одонтология. М., 1968, с. 136.

¹⁹ К. Ханикага, Mongoloid Dental Complex in the Deciduous Dentition. Zinruigaku Zassi, vol. 74, 1966, p. 9—19.

²⁰ V. M. Carbonell. The Tubercle of Carabelli in the Kisch Dentition. J. Dent. Res., t. 39, 1960, p. 124—128.

²¹ А. А. Зубов. Цит. съч., с. 156—159.

²² Данни от изследвания на проф. д-р Г. Хаджидеков и д-р Г. Икономов.

²³ Р. Боев. Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostägäischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung. Sofia, 1972, S. 61—65.

²⁴ Г. Ф. Дебеев. Палеоантропология СССР. ТИЗ, новая серия, том IV, М. — Л., 1948.

²⁵ A. Wanke. Indywidualne okreslanie taksonomiczne. Przegląd Antropologiczny, t. XXI, z. 2, 1955, s. 968—990.

²⁶ Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин. Цит. съч., с. 55.

скелет има дължина 166,2 см, респ. 160,1 см. Сравнението на ръста на погребаните в кръговия гроб с ръста на погребаните в некрополите в Нови пазар²⁷ и Попина²⁸ показва, че мъжкият скелет от кръговия гроб (№ 71) е с почти същия ръст, както тези от Новопазарския некропол и с около 6 см средно по-нисък от тези в Попина. Ръстът на женските индивиди от изследвания гроб е с 2 см по-голям от този на погребаните в Попина (3 на брой) и с над 7 см от женския скелет от Нови пазар. По-пълни данни се очакват след изследването на костния материал от некрополите № 1, 2 и 3 при гр. Девня.

Резултатите от метричните и скопичните признаци на изследваните черепи са представени в табл. 3, първата част на която (графи 1—6) съдържа данни за пол, възраст, състояние на черепните кости, особености (естествена и изкуствена деформация на черепа, *sutura metopica*). Възрастта е означена с отбелязването на възрастовата група, без да се посочват годините. Детската група е разделена на две — *infans I* и *infans II*. Пол на деца и юноши не е определян. В най-горния ред на табл. 3 е даден поредният номер на отчитания признак; най-напред са посочени линейните размери (хорди и дъги, обиколка на черепа), индексите между тях, черепните ъгли, черепният обем (графи 7—56); следват описателните признаци на черепа (графи 57—77). В графа 78 е даден процентът на монголоидни белези по описаната вече методика на I. Michalski—A. Wiercinski.²⁹

При анализа на метричните данни за мозъковия череп трябва да се отчете фактът, че поради наличието в повечето черепи на изкуствена деформация метричните признаци са с променени стойности. Това в най-голяма степен се отнася за най-голямата черепна дължина, най-голямата черепна ширина и черепната височина, което довежда и до промени в стойностите на съответните черепни индекси. При това положение по всяка вероятност основният черепен индекс ще се намали, т. е. ще се отчитат данни, характеризиращи черепите като долихокрани; височинно-дължинният индекс също следва да се намали, т. е. черепите ще се характеризират като тапейнокрани или в резултат на изкуствената деформация черепите ще се представят като по-дълги и по-ниски, отколкото са в действителност. Освен тези промени в размерите на мозъковия дял на черепа настъпват и изменения в съотношението на лицевия му дял в посока на увеличаване на прогнатизма — изнасяне на зъбно-челюстния масив напред. Това от своя страна вероятно е свързано и с други промени в лицевия дял на черепа. Биостатистическата характеристика на данните, посочени в табл. 3, е представена в табл. 4. В тези случаи, когато броят на измерваният е малък (посочен в горната част на втория ред), е дадена проста средна величина. Тази биостатистическа обработка е направена само за групата на израснали от женски пол. По тези средни величини преобладаващото мнозинство от погребаните в масовия гроб на некропол № 3 при Девня израснали жени се характеризира със следните белези: мезокран (75,3) на границата с долихокранията, ортокран (74,4) с височина *basion-bregma* и хипсикран (63,7) с височина *region-bregma*, метриокран (94,2) с височина *basion-bregma* и акрокран (88,1) с височина *region-bregma*, мезопрозоп (89,5) на границата с лептопрозопията, мезен (54,2), също на границата с лептен, хипсикопх (94,8) и лепторин (46,3) на границата с мезоринията. Абсолютните размери характеризират черепите като много високи, средно широки, с голяма дължина. Притежават средно голяма обиколка на черепа. Височината на лицето и скуловата ширина са големи; очниците са с малка ширина и голяма височина, а носът е с малка височина и средна ширина.

В табл. 5 са посочени данни за процентното разпределение в рубриците на основните черепни индекси въз основа на всички изследвани черепи. Най-многобройна група е на долихокранните черепи и мезокранните, т. е. дълго-средноглави; почти всички са средночели; с високи черепи са половината (3/4 — с ниски черепи според височината *region-bregma*); лицата са дълги до средни; почти всички са с високи очници; над половината са с тесни носове.

Индексите, характеризиращи кривината на костите от черепния покрив, показват, че у изследваните челото е наклонено и плоско. Средно с 5,78 единици е по-малка стойността му от средната за човека. Теменните кости също са сплескани, с по-малка дъга, което се показва от по-малките стойности на индекса, средно с 3,4 единици от

²⁷ М. Балан, П. Боев. Антропологически материали от некропола при Нови пазар. ИАИ. XX, 1955, с. 347—370.

²⁸ П. Боев. Антропологични материали от с. Попина, Силистренско. С., 1956, с. 97—114.

²⁹ A. Wiercinski. Op. cit., S. 283—313.

Т а б л и ц а 4

No	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Параметри	Размери	n = 22	n = 21	n = 20	n = 26	n = 8	n = 21	n = 22	n = 20	n = 22	n = 20	n = 22	n = 21
	Glabella-Opisthokranion — хорда												
	Nasion-Bregma — хорда												
	Nasion-Lambda — хорда												
	Bregma-Lambda — хорда												
	Basion-Bregma												
	Porion-Bregma												
	Euryon-Euryon												
	Frontotemporale-Frontotemporale												
	Обиколка на черепа												
	Glabella-Opisthokranion — дъга												
	Nasion-Bregma — дъга												
	Nasion-Lambda — дъга												
$\bar{X}$		179,4	109,9	177,3	11,5	136,5	120,9	134,9	97,5	497,0	272,1	123,0	247,3
m		1,45	1,05	2,06	1,37	—	1,16	1,19	1,16	0,44	3,14	1,04	1,90
σ		6,66	4,84	8,98	6,99	—	5,08	5,60	5,07	2,08	14,09	4,90	8,71
V		3,71	4,40	5,06	6,27	—	4,20	4,15	5,20	4,18	5,18	3,98	3,52
min.-max.		170 — 196	100 — 122	122 — 191	99 — 125	—	102 — 130	123 — 149	88 — 109	456 — 538	243 — 304	110 — 132	227 — 264
Варианц. ширина		26	22	69	26	—	18	26	21	82	61	22	37

Таблица 4 — продължение

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
n = 25	n = 13	n = 14	n = 14	n = 4	n = 16	n = 3	n = 10	n = 15	n = 8	n = 18	n = 6	n = 8	n = 16
Bregma-Lambda — дъга	Nasion-Gnathion	Nasion-Prosthion	Nasion-Nasospinale	Nasion-Rhinion	Zygion-Zygion	Maxillofrontale-Maxillofrontale	Maxillofrontale-Ektokonchion	Височина на орбитата	Ширина на apertura pyriformis	Index $\frac{\text{euryon-euryon} \times 100}{\text{glabella-opisthokranion}}$	Index $\frac{\text{basion-bregma} \times 100}{\text{glabella-opisthokranion}}$	Index $\frac{\text{basion-bregma} \times 100}{\text{euryon-euryon}}$	Index $\frac{\text{Porion-bregma} \times 100}{\text{glabella-opisthokranion}}$
121,4	116,5	69,1	46,2	21,0	128,8	21,0	38,6	35,6	24,3	75,3	74,4	94,2	63,7
1,33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,22	—	—	1,09
6,67	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5,21	—	—	4,22
5,49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,92	—	—	6,62
109—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67,3	—	—	56,7
137	—	—	—	—	—	—	—	—	—	86,6	—	—	75,3
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19,3	—	—	18,6

Таблица 4 — продължение

27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
n = 20	n = 17	n = 14	n = 9	n = 13	n = 9	n = 8	n = 18	n = 22	n = 18	n = 19	n = 16	n = 16
Index $\frac{\text{porion-bregma} \times 100}{\text{euryon-euryon}}$	Index $\frac{\text{frontotemporale-frontotemporale} \times 100}{\text{euryon-euryon}}$	Index $\frac{\text{frontotemporale-frontotemporale} \times 100}{\text{zygion-zygion}}$	Index $\frac{\text{nasion-gnathion} \times 100}{\text{zygion-zygion}}$	Index $\frac{\text{nasion-prosthion} \times 100}{\text{zygion-zygion}}$	Index $\frac{\text{височина на орбита} \times 100}{\text{maxillofrontale-ektokonchion}}$	Index $\frac{\text{ширина на apertura pyriformis} \times 100}{\text{nasion-nasospinale}}$	Index $\frac{\text{nasion-bregma (хорда)} \times 100}{\text{nasion-bregma (дъга)}}$	Index $\frac{\text{bregma-lambda (хорда)} \times 100}{\text{bregma-lambda (дъга)}}$	Index $\frac{\text{glabella-opisthokranion (X)} \times 100}{\text{glabella-opisthokranion (дъга)}}$	Index $\frac{\text{nasion-lambda (хорда)} \times 100}{\text{nasion-lambda (дъга)}}$	Обем на черепа по Mollison	Обем на черепа по Pearson
88,1	71,9	75,0	89,5	54,2	94,8	46,3	91,3	91,0	65,7	71,0	1394,6	1394,2
1,42	0,70	—	—	—	—	—	0,78	0,56	0,72	0,61	—	—
6,36	2,81	—	—	—	—	—	3,32	2,62	3,07	0,59	—	—
7,22	3,91	—	—	—	—	—	3,64	2,88	4,67	3,65	—	—
73,9	52,7	—	—	—	—	—	84,1	85,3	59,5	66,4	—	—
103,1	78,4	—	—	—	—	—	99,0	95,7	72,8	74,7	—	—
29,2	15,7	—	—	—	—	—	5,9	10,4	13,3	8,3	—	—

Таблица 5

Индекс 8 : 1	Долихокран 10 — 47,5%	Мезокран 8 — 38,0%	Брахикран 3 — 14,3%	Общо 21
Индекс 9 : 8	Стенометоп 2 — 9,1%	Метриометоп 20 — 91,0%	Еуриметоп 0	Общо 22
Индекс 17 : 1	Хамекран 1 — 16,6%	Ортокран 2 — 33,4%	Хипсикран 3 — 50,0%	Общо 6
Индекс 20 : 1	Хамекран 16 — 73,0%	Ортокран 5 — 22,5%	Хипсикран 1 — 4,5%	Общо 22
Индекс 17 : 8	Тапейнокран 2 — 25,0%	Метриокран 5 — 62,5%	Ортокран 1 — 12,5%	Общо 8
Индекс 20 : 8	Тапейнокран 17 — 71,0%	Метриокран 5 — 20,8%	Ортокран 2 — 8,2%	Общо 24
Индекс 48 : 45	Еуриен 3 — 18,8%	Мезен 6 — 37,5%	Лептен 7 — 43,5%	Общо 16
Индекс 47 : 45	Еурипрозоп 3 — 21,4%	Мезопрозоп 3 — 21,4%	Лептопрозоп 8 — 57,2%	Общо 14
Индекс 52 : 51	Хамеконх 1 — 9,1%	Мезоконх 1 — 9,1%	Хипсиконх 9 — 81,8%	Общо 11
Индекс 54 : 55	Лепторин 5 — 55,5%	Мезорин 1 — 12,1%	Хамерин 3 — 33,2%	Общо 9

средната стойност за човека. Тези особености най-вероятно са в резултат от изкуствената деформация на черепа.

Биостатическата характеристика на абсолютните размери и индекси на твърдото небце у израсналите индивиди от женски пол (измерени са небцата на 22 черепа) са представени в табл. 6. Размерите на небцето се характеризират като средни, а според индекс 58 по Martin то е мезостафилно; по индекс 59 по Martin — ортостафилно, като заема средно място между европейските народи.³⁰

От изследваните 69 черепа или части от тях у 52 отчетохме изкуствена деформация, което е 75,5%, т. е. повече от 3/4. Недеформираните са 11 черепа, а у 6 не е възможно да се определи наличие или липса на деформация. От 52-та деформираните черепа много силно проявена деформация притежават 10 черепа, 15 са със средно изразена и 27 са със слаба или съмнителна деформация. Това разпределение на недеформираните и изкуствено деформираните черепа показва, че за първи път в нашите земи се намира гроб (или некропол), в който деформираните изкуствено черепи преобладават, и то в доста значителен процент. Единични изкуствено деформирани черепи от тази епоха са намерени в некропола при Нови пазар.³¹ Откогато човекът навсякъде по земята от много древни времена е дошъл до съзнанието, че мозъкът е седалище на дух и воля, се е явила необходимостта да се насочи вниманието на околните върху главата и специално върху челото. Това се е постигало по различен начин: чрез поставяне върху главата на различни украшения от пера, кожи, цветя, листа, чрез понякога много изкусно и художествено изпълнени прически, чрез поставяне или залепване сред челото на ярко изпъкващ по цвят, блясък и форма къс стъкло, скъпо-

³⁰ Й. А. Л. Йорданов. Анатомическа и антропологическа характеристика на твърдото небце у човека. Дис. София, 1972, с. 70, табл. 4 и 5.

³¹ М. Балан, П. Боев. Цит. съч., с. 349.

Таблица 6

Вид	№ поред	№ по Martin	Размери и индекси на твърдото небе	ПАРАМЕТРИ					
				$\bar{X}$	σ	V	m	min. — max.	вариат. ширина
НЕБЦОВИ РАЗМЕРИ	1	62	небцова дължина	47,78	1,36	2,85	0,30	37,2 — 50,0	12,8
	2	63 ₂	I небцова ширина	30,55	1,72	5,63	0,37	26,0 — 34,2	8,2
	3	X	II небцова ширина	35,61	3,10	8,70	0,67	27,2 — 40,4	13,2
	4	63	III небцова ширина	36,57	2,73	7,46	0,59	29,8 — 43,6	13,8
	5	64a	I небцова височина	11,65	2,04	17,51	0,44	8,0 — 16,8	8,8
	6	64	II небцова височина	12,96	1,75	13,50	0,38	9,6 — 16,8	7,2
НЕБЦОВИ ИНДЕКСИ	1	63 ₂ : 62	ширинно-дължинен индекс	64,31	4,72	7,34	1,03	53,9 — 86,0	32,1
	2	X : 62	ширинно-дължинен индекс	77,03	8,17	10,61	1,78	56,4 — 90,0	33,6
	3	J 58	ширинно-дължинен индекс	81,07	8,69	10,72	1,89	61,8 — 96,8	35,0
	4	64a : 62	височинно-дължинен индекс	24,51	4,22	17,22	0,92	17,4 — 35,0	17,6
	5	64 : 62	височинно-дължинен индекс	27,55	3,89	14,12	0,84	19,6 — 35,0	15,4
	6	64a : 63 ₂	височинно-ширинен индекс	36,95	7,33	19,84	1,59	21,3 — 54,3	33,0
	7	64 : 63 ₂	височинно-ширинен индекс	41,46	8,14	19,63	1,77	22,8 — 56,8	34,0
	8	J ₅₉	височинно-ширинен индекс	33,89	4,50	13,28	0,98	26,7 — 46,0	19,3

№	ПАРАМЕТРИ РАЗМЕРИ	Plagiocephalia dextra												Dunker index
		+					0	—						
		n	min.	max	Σ	$\bar{X}$	n	n	min.	max		$\bar{X}$		
1	Ft d.—G/G-Ft s.	1	0,1	0,1	0,1	0,1	—	2	0,2	0,4	0,6	0,3	—	
2	Ft d.—N/N-Ft s.	1	0,1	0,1	0,2	0,1	—	2	0,1	0,1	0,2	0,1	—	
3	Sph d.—As d./As s. — Sph s.	2	0,3	0,5	0,8	0,4	—	1	0,2	0,2	0,2	0,2	+0,467	
4	P d.—S. sag./S. sag. — P s.	1	0,3	0,3	0,3	0,3	—	2	0,3	0,6	0,9	0,5	—0,420	
5	As d.-G/G-As s.	2	0,8	1,0	1,8	0,9	—	1	0,9	0,9	0,9	0,9	+0,330	
6	As d.-I/I-As s.	—	—	—	—	—	—	3	0,1	0,2	0,4	0,1	—1,0	
7	Sph d.-As s./As d.-Sph s.	2	0,9	1,1	2,0	1,0	—	1	0,5	0,5	0,5	0,5	+0,470	
8	Ms d.-I/I-Ms s.	—	—	—	—	—	—	1	0,8	0,8	0,8	0,8	—0,330	
9	P d.-I/I-P s.	—	—	—	—	—	1	2	0,4	1,0	1,4	0,7	+0,670	
10	Sph d.-/II-Sp h-s.	1	1,1	1,1	1,1	1,1	—	2	0,3	0,5	0,8	0,4	—0,090	
11	Ms d.-L/L-Ms s.	1	0,2	0,2	0,2	0,2	2	—	—	—	—	—	—	
12	Ms d.-B/B-Ms s.	1	0,2	0,2	0,2	0,2	1	1	0,2	0,2	0,2	0,2	0	
13	P d.-B/B-P s.	2	0,3	0,5	0,8	0,4	1	—	—	—	—	—	+0,670	

Т а б л и ц а 7

Plagiocephalia sinistra											
+					0	—					Dunker index
n	min.	max.	Σ	$\bar{X}$	n	n	min.	max.	Σ	$\bar{X}$	
3	0,1	0,4	0,8	0,3	1	1	0,1	0,1	0,1	0,1	—
1	0,1	0,1	0,1	0,1	2	1	0,1	0,1	0,1	0,1	—
3	0,1	0,9	1,5	0,5	1	2	0,4	0,4	0,8	0,4	+0,252
6	0,5	2,8	6,0	1,0	—	1	0,2	0,2	0,2	0,2	+0,825
2	0,1	0,2	0,3	0,2	—	3	0,2	2,2	3,4	1,1	—0,519
4	0,2	1,4	2,7	0,7	2	—	—	—	—	—	+0,670
3	0,5	3,7	6,3	2,1	—	3	0,2	0,7	0,8	0,4	+0,318
3	0,2	1,6	2,1	0,7	1	2	0,1	0,7	0,8	0,4	+0,324
3	0,1	0,9	1,2	0,4	3	—	—	—	—	—	+0,500
2	0,2	2,9	3,1	1,6	1	2	0,1	0,7	0,8	0,4	+0,236
3	0,1	0,7	1,1	0,4	1	3	0,2	0,3	0,8	0,3	—
2	0,9	1,0	1,9	0,9	2	3	0,3	1,1	2,2	0,7	—0,096
4	0,1	1,5	2,6	0,6	—	3	0,1	0,7	0,9	0,3	+0,314

ценен камък или късче станиол. Много от тези обичай са се запазили и досега както у примитивни, така и у цивилизовани народи.

У някои народи обаче се е развил друг, по-траен начин за постигане на същата цел — чрез изкуствена деформация на главата, като с помощта на превръзки, шапчици, дъсчици или прикрепяне към особено оформена люлка се е деформирала главата по един или друг начин така, че челната част да изглежда по-висока. По-късно изкуствената деформация на главата се е ограничила само върху вождовете и техните близки. Такива изкуствени деформации се срещат и по нашите земи; ние ги намираме у авари, хуни и други народи, с които през историческото минало сме били в тясно съседство.³² От представения от кръговия гроб на некропол № 3 при Девня материал изкуствената деформация при всички черепи независимо от степента на проявление е един и същи тип (табл. XIV, в). По наше мнение тази изкуствена деформация е постигната в резултат от превързването на черепа с двойна лентовидна превръзка, поставяна още в кърмаческа възраст и носена не по-малко от 6 месеца. Твърде вероятно е превръзката да е направена от неразтеглив материал (напр. кожа) и поставена веднъж на детската глава, стегната, да бъде свалена след определено време. Ролята ѝ в такъв случай е механически да възпрепятствува растежа на черепните кости, и то на определени места — преди зад венечния шев. Предно разположената лента е поставяна пред венечния шев и е насочена назад и надолу, зад ухото, към тилната кост. Задължителна е била посоката — отпред и отгоре — назад и надолу, защото ако лентата преминаваше само циркулярно отпред назад, от челото към тила, деформацията би имала друг вид. Втората лента, поставяна зад венечния шев, е преминавала напред и надолу, пред ухото, към областта на подборднето. Така между двете превръзки се получава едно изпъкване от челната и теменните кости в областта на *bregma*, означавано като *eminentia bregmatica*. Подобно изпъкване може да се получи и при поставяне на циркулярна превръзка в посока чело-тил, в резултат от задържането, упражнявано от *sutura coronalis*. За разлика от по-горе описаната тази е вторично получена *eminentia bregmatica*. Най-характерни са промените, получени при изкуствената деформация на черепа при № 1. Мнението, че превръзките са се поставяли в ранна възраст, се подкрепя от находките на силна изкуствена деформация в групата на най-малките деца, напр. № 28, 72, X₁.

Изкуствени деформации на черепа от този тип са намерени в некропола на Нови пазар,³³ същата деформация е намерена на брега на Средиземно море, в Byblos, означена като «тип Б». Тип «А» представлява еднолентова циркулярна превръзка през челно-тилната област на черепа.³⁴ Интересна е съпоставката на разпределението по пол и възраст между изследвания от нас масов гроб и този от Byblos. В последния от изследваните 42 черепа 21 са с изкуствена деформация, принадлежащи само на жени и деца, от тип «А» и тип «Б». При направеното сравнение със серия от този период, намерена на територията на Турция, се отчита същата деформация само у женски черепи.³⁵ Процентът на деформираните детски черепи от Byblos е 72,7 и според автора е влиял за високата детска смъртност. Прилагането на превръзки и подобни апарати за изкуствена деформация на главата са описани още от Хипократ (по Calvin Wells³⁶) от най-древни времена, намиращи приложение в народите, населяващи Балканите и Кавказ, както и народите от Южна Русия — Долен Днестър, Волга, около Ростов на Дон, Керч и Тифлис.

Освен изкуствената деформация част от изследваните черепи притежават и естествена деформация — несиностотична плагиоцефалия.³⁷ За да се отчете връзката между естествената и изкуствената деформация, беше проведено подробно изследване на 10 от черепите на кръговия гроб (3 с дясна и 7 с лява плагиоцефалия) в сравнение с пла-

³² М. Балан, Й. Йорданов, Г. Маринов. Прабългарски черепи от Девня. Доклад на Нац. конф. по археология, 25—27 май 1971, Балчик.

³³ П. Боев. Върху изкуствените деформации на главата. ИИМ, т. II, 1957, с. 264—268.

³⁴ O. Métin. Étude de la déformation crânienne artificielle chez les chalcolithiques de Byblos (Liban). Thèse pour l'obtention du Doctorat présentée à l'Université, Paris, 1974, pp. 1—152.

³⁵ O. Métin. Op. cit.; S en y u r e k, M. et S. T u n k a n. Seyh Höyük iskeletleri. Bell., XV, Ankara, 1951, p. 431—445.

³⁶ Cal. Wells. Bones, Bodies and Disease. London 1964, p. 161—175, fig. 83.

³⁷ D. Kadanoff, St. Mutafov, J. Jordanov und G. Savadschiev. Über das Wesen der nichtsynostotischen Plagiocephalie und die Unterschiede in ihren Erscheinungen. Gegenbaurs morph. Jahrb. 117, Leipzig 1972, S. 377—407.

гиокефални, изкуствено недеформирани мъжки черепи (51 на брой).³⁸ В табл. 7 са посочени взетите размери от лявата и дясната страна на изследваните черепи, като са показани и точките, разположени в срединната равнина на черепа (хорди и дъги), както и резултатите от тези измервания. Данните са обработени, изчислени са процентните отклонения (по формулата на Verschuer) и индексът на симетрията на размерите по Dupcker. Както при естествените плагиокефални черепи, така и при разглежданите от нас изкуствено деформирани черепи се установи несъответствие между стойностите на взетите в дясната и лявата страна размери — хорди и дъги — и латералитета на асиметрията. Чрез анализа на величините на разликите между взетите по двете страни размери — хорди и дъги — на отделните черепи с дясна или лява плагиокефалия и с изкуствена деформация се установи, че челната област е устроена в значителна степен симетрично, т. е. не е засегната от асиметрията. Двата размера: *glabella-frontotemporale* и *nasion-frontotemporale*, които принадлежат към тази област, са напълно еднакви за двете страни или отбелязват незначителни разлики между дясно и ляво (1—2 мм). Въз основа на данните за размерите в останалите две главни области на черепа — тилно-теменна и слепоочно-клиновидна област — се констатира, че преобладават случаите с асиметрия, като във втората област тя е еднакво често компенсаторна и продължаваща скопично установения латералитет на плагиокефалията в тилно-теменната област. Определената по разликите на размерите в тази област степен на асиметрия е предимно слаба или средна, докато в слепоочно-клиновидната област тя като компенсаторна е по-силна, а като продължаваща е слаба или слабо средна. Тези констатации бяха потвърдени от цифровите данни за индекса на симетрията по Dupcker, който при групата черепи с дясна плагиокефалия се колебае главно между +0,330 и +0,670, а при тези с лява плагиокефалия — между -0,10 и +0,825 и за повечето размери на нейните черепи е положителен, т. е. в полза надясно като определящ компенсаторна асиметрия.

Отражението на естествената асиметрия потърсихме и върху костите на твърдото небце. От измерените 22 женски черепа у 17 от тях се отчете пълна симетрия в областта на първия предкътник; в областта на първия кътник само при един (№ 31) се отчете разлика 0,5 мм в полза на лявата страна. Останалите 5 черепа, които също са изкуствено деформирани, притежават и естествена деформация. Те показват асиметрия в двете небцови половини, по-силно изразена в тилните участъци на небцето. Небцовата асиметрия повтаря латералитета на общата черепна асиметрия. От това следва да се направи изводът, че изкуствената деформация на черепа, предизвикана в ранна детска възраст, не оказва влияние върху симетричното устройство на двете небцови половини. Намерените разлики в някои от измерваните небца са резултат на естествената плагиокефалия, която по начало черепите притежават.

5 от черепите бяха обработени по метода на A. Wanke.³⁹ Резултатите са следните: № 1 — H (ea); № 20 — E; № 25 — Ap; № 30 — Ae; № 71 — A (h).

Рентгенограмата на № 1 показва значително удължаване в посока назад, което личи особено добре на снимката на черепната основа. Най-големият му размер е почти в хоризонтална посока. Вертексът му лежи значително по-ниско. Паралелно с това има значително сплескване на челната кост, видимо много добре на профилната рентгенограма. В голяма степен е сплескана и тилната кост, която показва заедно с това уголемяване в хоризонтално направление. Тилните ямки са с големи размери, плоски. Най-голямо задебеление на черепните кости се вижда в най-изпъкналата назад част на черепа (задните части на челната, теменните и тилната кост), вместо то да е на долната част на челната кост и в областта на външното и вътрешното възвишение на тилната кост. Череп № 4 има подобна рентгенографска характеристика, но сплескването на челната и на тилната кост е по-слабо изразено. На профила на тилната кост се вижда, че вътрешното тилно възвишение е добре изразено, докато външното е напълно сплескано. Отчита се по-голямо задебеляване на теменните кости в областта на новия вертекс, но това не е така силно изразено. Както при череп № 1, долночелюстният ъгъл е по-голям. От рентгенограмата на череп № 10а се вижда, че той има подобни отношения, както при череп № 4. Горната част на челната кост, както и теменните кости са значително по-дебели, по-плътни, отколкото останалата част на фронталната кост, докато в нормата има обикновено противоположни отношения. На всички черепи има и по-дълбока средна черепна ямка, а при някои и с относително по-големи размери. Асиметрията е предимно назад. Отпред черепите са симетрични.

³⁸ D. K a d a n o f f, J. J o r d a n o v. Die künstliche Schädeldeformation und die nichtsynostotische plagiocephalie. Comp. Rend. de l'Acad. bul. de Sciences, t. 25, No 3, 1972, p. 405—408.

³⁹ A. W a n k e. Op. cit., s. 968—990.

Описателните признаци на черепа показват, че изследваните признаци са средно или слабо изразени — *glabella*, *fossa canina*, *arcus supraorbitalis*, *spina nasalis anterior*; очниците са ъгловати или окръглени, хоризонтално или леко наклонено разположени една спрямо друга, леко затворени; носните кости са най-често прави или вдлъбнати; *spina nasalis anterior* е хоризонтално разположена или насочена нагоре; долният край на крушовидния отвор е с форма *anthropina* и *fossa et sulcus praenasalis*; най-често външният слухов отвор има елипсовидна форма; хоризонталната профилировка на лицето е средна, а вертикалната — прогнат — мезогнат; най-често се среща овоидната форма при вертикалната норма на черепа, следвана по равно от елипсоидната и сфеноидната, а бирзоидна форма не беше намерена.

От направената характеристика на зъбните форми и особености се вижда, че лопатообразни резци се намират в 43,4%, протостилид — в 30,4%, *tuberculum Sababelli* — в 13,0%, редукция на горния страничен резец — в 37,8%, силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите — в 68%. Увредените от кариес зъби са съвсем малко на брой и в единични случаи се намират промени в околосъбните костни тъкани. Изтриването на дъвкателните повърхности на зъбите е умерено, само в няколко случая е по-напреднало. Трябва да се взема пред вид и възрастта на изследваните, която средно е около 30-те години. Най-често се отчита псалидонътната захапка, при все че наклонът на зъбите спрямо хоризонталната равнина е по-голям от обикновения. Зъбно-челюстни аномалии не бяха намерени.

От проведеното антропологично изследване на погребаните костни останки в кръговия гроб на некропол № 3, приведените данни и краткия им анализ проличава, че те са принадлежали на хора, притежаващи белези на смесения расов тип — от европеонди и монголоиди. Извършените по методиката на I. Michalski—A. Wiercinski⁴⁰ изследвания показват наличие на по-малко или повече монголоидни признаци, примесени към европеондните в своята целокупност черепи. Прилагането на расовия анализ върху палеоантропологичен материал⁴¹ по I порядък за големите расови стволове показва, че 7 черепа са с подчертани европеондни белези и 27 — с монголоидни белези. Останалите 35 черепа притежават европеондни черти, причисляващи носителите им към големия европейски ствол, с по-незначителни монголоидни примеси. Съпоставянето на средните величини от изследваната серия със стойностите на индексите, характеризиращи расовите типове по W. Kòčka,⁴² посочва доста голяма близост със северния расов тип (изключение е извънредно високата очница). Като цяло изследваната серия се характеризира със следното: мезокранна-долихокранна; много висок череп; голяма лицева височина; голяма лицева ширина; малка височина на носа и малка ширина на очницата; много високи очници; плоско-средно профилирано лице, слабо изразен релеф на черепа.

Тези белези показват, че по всяка вероятност се касае за прабългари, в основата си европеонди, с различни монголоидни примеси, засягащи най-вече лицевия череп — очници, нос. Изкуствената деформация определя принадлежността им към аристократичните слоеве, характерна за прабългарския етнос. Разпределението по пол и възраст дава основание да се предполага насилствена смърт за погребаните, а съпоставката с данни на други автори, че изкуствената деформация е била прилагана изключително при лица от женски пол.

КАТАЛОГ

на черепите от кръговия гроб на некропол № 3 при град Девня

Череп № 1. Cranium, ♀, Adultus, сравнително добре запазен, изкуствена деформация — ++++. Мезокран, хипсикран (хамекран с височина от *porion-bregma*), метриокран. Обем на черепа — 1293 см³ по Mollison и 1340,4 см³ по Pearson. Вертикална норма на черепа — *ovoides*, левостранна, слабо проявена плагиокефалия. Хипсиконх, лептопрозоп, лептен, метриометоп, среднолик, очница окръглена, слабо наклонено поставена, кучешка ямка слабо вдлъбната, надочни дъги слабо развити. Елиптично сечение на външния слухов отвор. Силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите, съвсем незначителни следи на протостилид на първите долни молари, псалидонътна захапка. Силно наклонено назад и плоско чело. Прогнат.

⁴⁰ A. Wiercinski. Op. cit., s. 283—313.

⁴¹ Г. Ф. Дебец. Цит. съч., с. 23.

⁴² W. Kòčka. Zagadnienia etnogenezy ludówi Europy. Mat. i prace Antr., No 22, Wrocław 1958, s. 23, tab. 2.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 87654321 \\ 876543XX \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} 123456^c8 \\ XX345678 \end{array}$$

Череп № 2. Calva с maxilla et mandibula, силно разрушен, juvenilis, изкуствена деформация — ++. Мезокран. Вертикална норма на черепа — ovoides, силно елиптично сечение на външния слухов отвор, слабо изразени надочни дъги. Добре развити лопатообразни резци, силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка. Прогнат. Fossa praenasalis.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} X76543X1 \\ X7654321 \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} 12345678 \\ 12345678 \end{array}$$

Череп № 3. Cranium, ♀, Adultus, недобре запазен, изкуствена деформация — +. Хипердолихокран, хамекран, тапейнокран, ортокран. Вертикална норма на черепа — ovoides. Хипсикран, лептопрозоп еурнен. Очница — окръглена, метриометоп, теснолик, силно елиптично сечение на външния слухов отвор, слабо изразени надочни дъги. Fossa praenasalis. Добре развити лопатообразни резци. Много силно изразен протостилид и силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка, прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 87654321 \\ 876543XX \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} 123456XX \\ XX345678 \\ \text{cc} \end{array}$$

Череп № 3a. Calva с maxilla et mandibula, infans II, разрушен, изкуствена деформация — +?. Хамекран. Вертикална норма на черепа — ellipsoides. Лепторин, лептопрозоп, лептен. Очница — окръглена, хоризонтално поставена, отворена. Кръгло сечение на външния слухов отвор. Spina nasalis anterior — силно изразена. Наличие на tuberculum Carabelli. Много силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка. Мезогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 6V \text{ IV III III } \\ V \text{ IV X X X } \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} IX \text{ III IV V6 } \\ XX \text{ X IV V } \end{array}$$

Череп № 3I. Calva с maxilla et mandibula, ♀, Adultus, силно разрушен, изкуствена деформация — +. Добре развити лопатообразни резци. Наличие на протостилид. Много силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} X765432X \\ 87654321 \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} XX345678 \\ 12345678 \end{array}$$

Череп № 4. Cranium, ♀, Adultus, силно разрушен, изкуствена деформация — +++. Мезокран, хипсикран, акрокран. Вертикална норма на черепа — sphenoides. Лепторин, лептопрозоп, лептен, носни кости — вдлъбнати, хипсиконх, очници — окръглени, отворени, хоризонтално разположени. Метриометоп, среднолик, добре изразено елиптично сечение на външния слухов отвор, слабо изразени надочни дъги. Anthropina. Следи от протостилид. Силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Стегодонтна захапка. Мезогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 87654XXX \\ 8765432X \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} X2345678 \\ XX345678 \end{array}$$

Череп № 5. Calva, ♀, Adultus, разрушен, изкуствена деформация — +. Вертикална норма на черепа — sphaeroides. Метриометоп.

Череп № 6. Cranium, ♀, Adultus, не много добре запазен. Хипердолихокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — pentagonoides. Лептопрозоп, лептен, очници — вдлъбнати, отворени, хоризонтално разположени. Метриометоп, теснолик, силно изразено елиптично сечение на външния слухов отвор, слабо развити надочни дъги, без изкуствена деформация. Anthropina. Добре изразен tuberculum Carabelli и протостилид. Силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка. Мезогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 876543XX \\ 876543X1 \end{array} \end{array} \quad \begin{array}{l} 12345678 \\ XX345678 \end{array}$$

Череп № 7. Calva с maxilla et mandibula, ♀, Adultus, разрушен, изкуствена деформация — +. Долихокран, ортокран, метриокран. Вертикална норма на черепа — ovoides. Лептопрозоп, лептен. Fossa praenasalis в долния край на носовия отвор.

Орбити — ъгловати, отворени, почти хоризонтално разположени. Метриометоп, теснолик, елиптично сечение на външния слухов отвор. Слабо развити надочни дъги. Къса spina nasalis. Изтриване на дъвкателната повърхност на моларите.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{XXXX432X} \quad \text{-----} \\ & \text{X765XXXX} \quad \text{XXXX5678} \end{array}$$

Череп № 9. Calva, infans I, силно разрушен, изкуствена деформация — ++. Брахиокран, Вертикална норма на черепа — ovoïdes. Стенометоп. Хоризонтално разположена и къса spina nasalis anterior. Fossa praenasalis.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & 6 \text{ V IV } 321 \quad | \quad \text{I II XX V } 6 \\ & 6 \text{ V IV } \quad | \quad \text{I II} \quad \text{V} \end{array}$$

Череп № 10. Calva с mandibula, juvenilis, силно разрушен, изкуствена деформация — ++. Акрокран. Вертикална норма на черепа — sphaeroides Слабо изразен протостилид, псалидонтна захапка.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{-----} \quad \text{XX34567X} \\ & \text{X7654XXX} \quad \text{XXX567X} \end{array}$$

Череп № 10 a. Calva с maxilla et mandibula и лицеви кости. ♀, Adultus, разрушен, изкуствена деформация — ++. Метриокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — sphaeroides. Очница — окръглена, отворена, наклонена. Метриометоп, широколик. Слабо изразени надочни дъги, елиптичен външен слухов отвор. Fossa praenasalis. Силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите, стегодонтна захапка, abrasio. Прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & 87654 \text{ X } 2 \text{ X} \quad | \quad \text{X } 2345678 \\ & \text{87}^{\text{cc}} 54321 \quad | \quad 12345678 \end{array}$$

Череп № 11. Calvaria с maxilla et mandibula, ♀, Maturus, разрушен, изкуствена деформация — ++++. Долихокран, хипсикран, тапейнокран, ортокран, акрокран. Вертикална норма на черепа — ellipsoides, много малка дължина на spina nasalis anterior. Орбити — отворени, малки надочни дъги, кръгъл външен слухов отвор. Fossa praenasalis. Слабо изразен протостилид, абразно на моларите, псалидонтна захапка. Прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & 876543 \text{ X } \text{X} \quad | \quad \text{X } \text{X } 345^{\text{c}} 8 \\ & \text{X } \text{X } 654^{\text{c}} 21 \quad | \quad 12345678 \end{array}$$

Череп № 13. Части от черепа.

Череп № 14. Calva, ♀, Adultus, разрушен, изкуствена деформация — ++. Очница — отворена, окръглена, слабо развити надочни дъги, елипсоиден външен слухов отвор. Добре развити лопатообразни резци, силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{XXX5X321} \quad | \quad \text{1X345678} \\ & \text{-----} \quad | \quad \text{-----} \end{array}$$

Череп № 15. Calva с maxilla и лицеви кости, ♀, Adultus, силно разрушен, изкуствена деформация — +. Хамекран. Вертикална норма на черепа — ellipsoides. Орбити — окръглени, хоризонтално разположени и отворени, малки надочни дъги. Елипсоиден външен слухов отвор. Anthropina.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{XXX5XXXX} \quad | \quad \text{XXXXXXXX7X} \\ & \text{XXXXXXXX} \quad | \quad \text{XXXXXXXX} \end{array}$$

Череп № 16. Части от черепа, infans II, изкуствена деформация — +?.

Череп № 18. Calva с maxilla et mandibula, juvenilis, силно разрушен, изкуствена деформация — +. Тапейнокран, метриокран. Вертикална норма на черепа — ovoïdes. Метриометоп. Sulcus praenasalis.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{XX65XXXX} \quad | \quad \text{XX3X567X} \\ & \text{XX654XXX} \quad | \quad \text{XXX4567X} \end{array}$$

Череп № 19. Calva с mandibula, ♀, Maturus, разрушен изкуствена деформация — +. Мезокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — sphaeroides.

Череп № 20. Calva с maxilla et mandibula и лицеве кости, ♂, Senilis, разрушен, изкуствена деформация липсва. Мезокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — ellipsoides. Хипсикран, еурипрозоп, мезен, носни кости — прави, насочени надолу, очници — ъгловати, наклонено разположени, стенометоп, теснолик. Fossa praenasalis. Мезогнат.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} \text{с сс} \\ - - 654 - - \\ - - 54321 \end{array} \left| \begin{array}{c} XXX4567X \\ 1234 - - - \end{array} \right. \end{array}$$

Череп № 20 a. Calva, Adultus, разрушен, изкуствена деформация — +?

Череп № 20¹. Calva, силно разрушен, изкуствена деформация — +?

Череп № 21. Calva, juvenilis, разрушен, изкуствена деформация — + +. Хипербрахикран. Вертикална норма на черепа — rhomboides. Хоризонтално разположена spina nasalis anterior. Стенометоп. Fossa praenasalis.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} XX65X32X \\ 87XXXXX- \end{array} \left| \begin{array}{c} XX3X567X \\ 12XXXXX \end{array} \right. \end{array}$$

Череп № 22. Calva с mandibula, infans II, силно разрушен, изкуствена деформация — + +. Вертикална норма на черепа rhomboides.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} XXXXX21 \\ 6V43X1 \end{array} \left| \begin{array}{c} 1XXXXXX \\ 1X34V6 \end{array} \right. \end{array}$$

Череп № 23. Cranium, ♀, Maturus, сравнително добре запазен, изкуствена деформация — +? Хипердолихокран, акрокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — ellipsoides. Хипсикран, еуриен. Вдлъбнати, носни кости, окръглени, отворени, почти хоризонтални орбити. Метриометоп, теснолик. Fossa praenasalis. Мезогнат.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} 8765432X \\ 8XXXXXX \end{array} \left| \begin{array}{c} X2345678 \\ XXX456X8 \end{array} \right. \end{array}$$

Череп № 24. Calva с maxilla et mandibula и лицеве кости, ♀, Adultus, разрушен, изкуствена деформация — липсва. Брахикран, ортокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — pentagonoides. Хамекран, хамерин, мезопрозоп, мезен. Spina nasalis anterior насочена нагоре. Високи окръглени и отворени очници, наклонено разположени една спрямо друга. Метриометоп, теснолик. Прогнат. Fossa praenasalis.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} 8765432X \\ 87654321 \end{array} \left| \begin{array}{c} 12345678 \\ 1X345678 \end{array} \right. \end{array}$$

Череп № 24 a. Calva и части от черепа, infans I, силно разрушен, изкуствена деформация — +.

Череп № 25. Calva с maxilla et mandibula и лицеве кости, ♂, Maturus, разрушен. Ултрадолихокран, хамекран, метриокран. Вертикална норма на черепа — ovoides. Spina nasalis anterior — дълга и насочена нагоре. Fossa praenasalis. Орбити — ъгловати, хоризонтално разположени, слабо затворени. Метриометоп. Прогнат.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} \text{с} \\ XX6X4XXX \\ XXX5XXXX \end{array} \left| \begin{array}{c} - - - - - \\ XX34X678 \end{array} \right. \end{array}$$

Череп № 26. Calva с maxilla et mandibula, ♀, Maturus, изкуствена деформация — липсва. Мезокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — ovoides. Fossa praenasalis. Малка големина на spina nasalis anterior. Орбити отворени. Протостилид — загатнат, абразиво на зъбите, стегодонтия. Прогнат, плоско лице.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} - - - - - \\ 87XX432X \\ \text{с} \quad \text{с} \end{array} \left| \begin{array}{c} - - - - - \\ X23456^{**} \\ \text{с сс с} \end{array} \right. \end{array}$$

Череп № 27. Части от черепа, infans I, разрушен, изкуствена деформация — + + Много силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите.

$$\begin{array}{r} \text{Зъбна формула} \\ \begin{array}{c} 6 \text{ V } \text{ IV } \text{ III } 2 \text{ I } 1 \text{ 2 III IV V VI} \\ 6 \text{ V } \text{ IV } \text{ III III III III IV V 6} \end{array} \end{array}$$

Череп № 28. Calva, части от черепа, infans I, разрушен, изкуствена деформация — + + +.

Зъбна формула

$$\begin{array}{c|c} \text{V IV III XX} & \text{XX III IV V 6} \\ \hline \text{V IV 3} & \text{2 1 XX X X X X} \end{array}$$

Череп № 29. Calva, ♀, Maturus, разрушен, изкуствена деформация — +. Метриокран. Вертикална норма на черепа — ellipsoides. Орбити — отворени, слабо развити надочни дъги. Елипсоидна форма на външния слухов отвор.

Череп № 30. Cranium, ♀, Adultus, сравнително добре запазен, изкуствена деформация — +?. Долихокран, ортокран, тапейнокран, хамекран. Вертикална норма на черепа — sphenoides. Хипсикран, лепторин, мезометоп, лептопрозоп, лептен. Метриометоп, теснолик. Добре развита spina nasalis anterior. Anthoropina. Орбити — ъгловати, наклонени, почти затворени. Fossa canina — плитка, надочни дъги слабо развити. Елипсоидна форма на външния слухов отвор. Оформени лопатообразни горни централни резци. Загатиат протостилид, нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка. Прогнат.

Зъбна формула

$$\begin{array}{c|c} \text{X X 65 43 21} & \text{12345678} \\ \hline \text{87654321} & \text{12345678} \end{array}$$

Череп № 31. Cranium, ♀, Adultus, изкуствена деформация липсва. Брахиокран, ортокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — sphenoides. Лепторин, метриометоп. Орбити — ъгловати, наклонени, леко затворени. Силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите, псалидонтна захапка, мезогнат.

Зъбна формула

$$\begin{array}{c|c} \text{8765 X X X X} & \text{X 2345678} \\ \hline \text{87654321} & \text{12345 X X X} \end{array}$$

Череп № 32. Calva, infans II, разрушен, изкуствена деформация — +. Anthropina. Силно разви tuberculum Carabelli и нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка.

Череп № 35. Calva, juvenilis, разрушен, изкуствена деформация — + +. Sulcus praenasalis. Орбити — отворени. Нагъната дъвкателна повърхност на моларите.

Зъбна формула

$$\begin{array}{c|c} \text{X 765 X X X} & \text{X X X 678} \\ \hline \text{-----} & \text{X 2 * 4567} \end{array}$$

Череп № 36. Calva с maxilla et mandibula, infans II, силно разрушен, изк. деф. — + + +. Долихокран. Вертикална норма на черепа — rhomboides. Fossa praenasalis. Слабо развита spina nasalis anterior. Орбити — отворени. Fossa canina плитка, надочни дъги слабо развити. Tuberculum Carabelli добре изразен. Нагъната дъвкателна повърхност на моларите, стегодонтия.

Зъбна формула

$$\begin{array}{c|c} \text{X 76 X X X X X} & \text{X 23 X 567} \\ \hline \text{X X X X 43 X X} & \text{X 234567} \end{array}$$

Череп № 37. Calva, ♀, Adultus, разрушен, изкуствена деформация — +. Долихокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — pentagonoides. Орбити — окръглени, отворени, наклонени. Стенометоп, надочни дъги слабо развити. Елипсоиден външен слухов отвор.

Череп № 38. Calva, infans I, разрушен, изкуствена деформация — +. Spina nasalis ant. — слабо развита. Орбити — отворени.

Череп № 40. части от черепа. Infans, изкуствена деформация — + +. Infantilis.

Череп № 43. Calvarium, juvenilis, разрушен, изкуствена деформация — +?. Мезокран, ортокран, метриокран. Вертикална норма на черепа rhomboides. Лепторин, хоризонтално разположена малка spina nasalis anterior. Орбити окръглени, леко отворени, наклонено разположени. Лопатообразни резци, силно нагъната дъвкателна повърхност. Прогнат.

Зъбна формула

$$\begin{array}{c|c} \text{7654321} & \text{1234567} \\ \hline \text{-----} & \text{-----} \end{array}$$

Череп № 50. Части от черепа. Juvenilis, разрушен, изкуствена деформация — + +, infantilis. Нагъната дъвкателна повърхност на моларите.

Череп № 51. Cranium, infans II, силно разрушен, изкуствена деформация — +. Тапейнокран, хамекран. Носни кости вдлъбнати. Очници ъгловати, леко затворени, среднолик. Слабо издадена spina nasalis anterior. Fossa praenasalis. Елипсоиден външен слухов отвор. Лопатообразни резци, слабо изразен протостилид, силно нагъната

дъвкателна повърхност, слаба редукция на горния страничен резец, псалидонтна захапка. Прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} \text{X765XX21} \mid 12\text{XX567X} \\ \hline \text{X76XX321} \mid 123\text{XX678} \end{array} \end{array}$$

Череп № 52. Cranium, ♀, Maturus, относително добре запазен. Изкуствена деформация — ++. Мезокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — sphenoides. Хипсиконх, лептопрозоп, мезен. Носни кости вдлъбнати, орбити ъгловати, наклонени, леко затворени. Метриометоп, среднолик. Sulcus praenasalis. Fossa canina средно дълбока, слабо изразени надочни дъги, елипсоиден външен слухов отвор. Abrasio. Мезогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} \text{-----} \mid \text{XXXXX5678} \\ \hline \text{XX654321} \mid 12345678 \\ \text{c} \end{array} \end{array}$$

Череп № 53. Calva с maxilla et mandibula, juvenilis, разрушен. Изкуствена деформация — ++++. Отворени орбити, дълбока fossa canina, слабо развити надочни дъги. Fossa praenasalis. Елипсоиден външен слухов отвор. Много добре изразени лопатообразни горни централни резци, слабо развит tuberculum Carabelli, протостилид, нагъната дъвкателна повърхност на моларите, псалидонтна захапка, прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 7654321 \mid 1234567 \\ \hline \text{X654321} \mid 12345678 \end{array} \end{array}$$

Череп № 54. Cranium, juvenilis, разрушен. Изкуствена деформация — ++++. Долихокран, хамекран, метриокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — ellipsoides. Лептопрозоп, лептен. Очници окръглени, леко затворени, наклонени. Метриометоп, теснолик. Много добре развити лопатообразни горни централни резци, добре оформен tuberculum Carabelli, изразен протостилид, нагъната дъвкателна повърхност на моларите, псалидонтна захапка, прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 876543\text{XX} \mid 1234567 \\ \hline \text{X7654321} \mid 1234567 \end{array} \end{array}$$

Череп № 56. Calva, infans II, силно разрушен. Anthropina. Слабо развит протостилид, силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 7654321 \mid \text{X234567} \\ \hline 765\text{XX2X} \mid \text{X234567} \end{array} \end{array}$$

Череп № 57. Cranium без лицеви кости, juvenilis, разрушен. Изкуствена деформация — +. Мезокран, хипсикран, метриокран, ортокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — sphenoides. Еурипрозоп, еуриен. Орбити ъгловати, леко затворени. Метриометоп, среднолик. Средно дълбока fossa canina, слабо развити надочни дъги. Елипсоиден външен слухов отвор. Силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите, псалидонтна захапка, прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} \text{X765432X} \mid 1234567\text{X} \\ \hline \text{X76543X1} \mid \text{XX34567X} \end{array} \end{array}$$

Череп № 59. Cranium без лицеви кости, ♀, Adultus, разрушен. Изкуствена деформация — +. Метриокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — ovoides. Хоризонтално разположена spina nasalis anterior. Очници окръглени, отворени, наклонени. Метриометоп, теснолик. Дълбока fossa canina, слабо развити надочни дъги. Елипсоиден външен слухов отвор. Добре развит tuberculum Carabelli, протостилид, нагъната дъвкателна повърхност на моларите. Псалидонтна захапка, прогнат.

Череп № 60. Части от черепа, infans II, разрушен. Изкуствена деформация, — ++. Anthropina.

Череп № 63. Cranium, juvenilis, разрушен. Изкуствена деформация — ++++. Хипербрахикран, хипсиконх, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — sphaeroides. Хамерин, лептопрозоп, мезен. Орбити окръглени, отворени, хоризонтално разположени. Мезогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \begin{array}{l} 8765\text{X3XX} \mid \text{-----} \\ \hline \text{X76X4XXX} \mid \text{X23---7} \end{array} \end{array}$$

Череп № 64. Cranium без лицев череп, ♀, Adultus, разрушен. Изкуствена де-

формация — +. Мезокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа sphenoides. Лептопрозоп, лептен. Развита spina nasalis anterior. Очници окръглени, затворени. Средно дълбока fossa canina. Слабо развити надочни дъги. Елипсоиден външен слухов отвор. Незначителна редукция на горния страничен резец. Наченки на протостилид, нагъната дъвкателна повърхност на моларите, псалидонтна захапка, прогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{XX6543XX} \quad | \quad \text{1X345678} \\ & \text{XX6543XX} \quad | \quad \text{12345678} \end{array}$$

Череп № 66. Calva.

Череп № 68. Части от черепа, ♀, Adultus. Слабо развит tuberculum Carabelli. Abrasio. Anthropina. Посичане с остро оръжие в областта на левия надочничен ръб, лявата скулова кост и левия сисовиден израстък.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & 87654321 \quad | \quad 12345678 \\ & \text{-----} \quad | \quad \text{-----} \end{array}$$

Череп № 69. Cranium без лицеви кости, ♀, Adultus, разрушен. Изкуствена деформация — +. Долихокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — ovoïdes. Хамерин, еурипрозоп, еуриен, вдлъбнати носни кости, орбити — ъгловати, леко затворени, наклонени. Метриометоп, среднолик. Fossa canina средно дълбока, слабо развити надочни дъги. Елипсоиден външен слухов отвор. Fossa praenasalis. Хоризонтална spina nasalis anterior. Псалидонтна захапка, мезогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & 87654321 \quad | \quad 12345678 \\ & 87654321 \quad | \quad 12345678 \end{array}$$

Череп № 70. Cranium, ♀, Adultus, разрушен. Изкуствена деформация — +. Мезокран, хипсикран, метриокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа pentagonioides. Мезоконх, хамерин. Вдлъбнати носни кости, насочена нагоре spina nasalis anterior. Очници окръглени, наклонени. Мезен.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{XXXXX3XX} \quad | \quad \text{X2- - - - -} \\ & \text{XXX5XXXX} \quad | \quad \text{X2- - 5678} \end{array}$$

Череп № 71. Cranium, ♂, Adultus, разрушен. Изкуствена деформация — ++. Мезокран, ортокран, мезоконх. Вертикална норма на черепа sphenoides. Лептен. Носни кости вдлъбнати, хоризонтално разположена и голяма spina nasalis anterior. Метриометоп, теснолик. Очници окръглени, високи, наклонени, отворени. Fossa canina дълбока. Надочни дъги слабо развити. Силно елипсоидна форма на външния слухов отвор. Лопатообразни централни резци, изтриване на дъвкателната повърхност на моларите. Мезогнат.

$$\begin{array}{r|l} \text{Зъбна формула} & \text{-----} \quad | \quad 12345678 \\ & 87654321 \quad | \quad 12345678 \end{array}$$

Череп № 72. Calvarium, infans I, разрушен. Изкуствена деформация — ++++. Брахиокран, хамекран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — rhomboides. Метриометоп. Очници отворени, надочни дъги не се отчитат. Кръгла форма на външния слухов отвор.

Череп № 73. Calva с mandibula, infans II, разрушен. Изкуствена деформация — ++++. Брахиокран, хипсикран, акрокран. Вертикална норма на черепа sphaeroides. Очници окръглени, наклонени, отворени. Надочни дъги слабо развити. Елипсоидна форма на външния слухов отвор. Слабо развит tuberculum Carabelli, силно нагъната дъвкателна повърхност на моларите.

Череп № 73^I. Calva, infans I, разрушен. Изкуствена деформация — +. Мезокран, ортокран, метриокран. Вертикална норма на черепа ovoïdes. Надочни дъги не се отчитат, елипсоидна форма на външния слухов отвор.

Череп № 73^{II}. Части от черепа, infans I.

Череп № 73 a. Части от черепа, infans I, разрушен. Изкуствена деформация — ++.

Череп № 74. Calva, ♀, Maturus, разрушен. Изкуствена деформация — +. Очници — отворени, надочни дъги съвсем слабо развити. Елипсоидна форма на външния слухов отвор.

Череп № X. Calva с mandibula, ♀, Adultus, разрушен. Изкуствена деформация — ++++. Долихокран, хамекран, тапейнокран.

Зъбна формула

$$\frac{87654- - -}{- - -} \mid \frac{- - -}{- - -} 345678$$

Череп № X₁. Cranium, infans I, разрушен. Изкуствена деформация — +++
Хипсикран, хипсиконх, хамерин. Средно развита, насочена нагоре spina nasalis anterior. Infantilis. Очници окръглени, отворени. Елипсоиден външен слухов отвор

Зъбна формула

$$\frac{V \text{ IV } X \text{ ---}}{V \text{ IV } XX \text{ XX}} \mid \frac{X \text{ X } III \text{ IV-}}{I \text{ II } III \text{ IV } V}$$

Череп № X₂. Части от черепа, Adultus.

Череп № X₃. Части от черепа, infans I.

Череп № 63a. Части от черепа на плод.

Череп № 33. Cranium, ♀, Adultus, сравнително добре запазен. Изкуствена деформация — +?. Мезокран, ортокран, хипсикран, метриокран, тапейнокран. Вертикална норма на черепа — ovoides. Мезорин. Лептопрозоп, мезен. Метриометоп, среднолик. Очници окръглени, леко затворени, наклонени. Надочни дъги и fossa capina слабо изразени. Елипсоиден външен слухов отвор. Лопатообразни горни централни резци, нагънатата дъвкателна повърхност на моларите, слаба редукция на горния страничен резец. Псалидонтна захапка, прогнат.

Зъбна формула

$$\frac{X7654321 \mid 1234567X}{X7654321 \mid 1234567X}$$

ОЗНАЧЕНИЯ И СЪКРАЩЕНИЯ

използвани в «К аталог на черепите от кръговия гроб на некропол № 3 при град Девня

ОЗНАЧЕНИЯ

I. Състояние на черепа

1. Cranium — цял череп с долна челюст.
2. Calvarium — цял череп без долна челюст.
3. Calvaria — мозъков череп без лицев череп.
4. Calva — черепен покрив без черепна основа.

II. Пол

1. ♀ — женски.
2. ♂ — мъжки.

III. Възраст

1. Infans I — от 0 до 7 години.
2. Infans II — от 7 до 14 години.
3. Juvenilis — от 14 до 18 години.
4. Adultus — от 18 до 30 години.
4. Maturus — от 30 до 60 години.
6. Senilis — от 60 години нагоре.

IV. Зъбна формула

1. Постоянно съзъбие $\frac{87654321 \mid 12345678}{87654321 \mid 12345678}$
2. Млечно съзъбие $\frac{V \text{ IV } III \text{ II } I \mid I \text{ II } III \text{ IV } V}{V \text{ IV } III \text{ II } I \mid I \text{ II } III \text{ IV } V}$
3. Смесено съзъбие $\frac{6 \text{ V } IV \text{ III } 21 \mid 12 \text{ III } IV \text{ V } 6}{6 \text{ 5 } IV \text{ III } 21 \mid 12 \text{ III } IV \text{ V } 6}$

V. Зъбен статус

1. X — липсващ, неекстрахиран зъб.
2. * — липсващ, екстрахиран зъб.
3. C — наличие на кариозно разрушение.
4. --- — липсващи зъби заедно с челюстните кости.

СЪКРАЩЕНИЯ

Изкуствена деформация — +? — наличието и не е сигурно.

Изкуствена деформация — + — слабо проявена.

Изкуствена деформация — ++ — средно проявена.

Изкуствена деформация — +++ — силно проявена.

Названията: *infantilis*, *anthropina*, *fossa praenasalis*, *sulcus praenasalis* се отнасят за долния край на *apertura pyriformis*.

Названията: *протостилид* се отнася за долните молари, най-често първия; *tuberculum Carabelli* се отнася за горните молари, най-често първия.

Названието *abrasio* се отнася за дъвкателната повърхност на зъбите и в случаите, когато е означено, се разбира III и по-висока степен по Герасимов.

ANTHROPOLOGICAL STUDY OF THE BONE MATERIAL FROM THE OLD-BULGARIAN MASS TOMB NEARBY DEVNJA

J. A. Jordanov

Summary

A series of 69 skulls and some bones from the extracranial skeletons belonging to children (25), adolescents (11) and adult individuals (35) are subjected to anthropological study. Twenty eight of the adult group are females, 3 — males and in 4 the sex is undetermined. The osteal material derived from the circular tomb of cemetery No 3 near Devnja, dating back to the last decade of the IX century, is quite ruined. The latter fact greatly interferes with the exact anthropological study. Out of the total number of 69 skulls investigated, in 52 an artificial deformity, manifested in a varying degree (exceeding 75%), is established. It is a matter of a deformity resulting from the squeezing of the skull with a double bandlike dressing, passing in front of and behind sutura coronalis, respectively, through the frontal and sinciput bones. The classical metric and scopic method of Martin-Saller was employed. Eleven of the skulls were without deformity, while in six skulls the condition of the material rendered impossible to establish the presence or not of a deformation. Part of the data were obtained from craniograms of the norma sagittalis of the skull.

Twenty seven linear dimensions are picked up (cords and arches) and accordingly 15 indices between them are calculated; in addition seven angles are calculated and 21 descriptive signs are used. Some of the data undergo biostatistical elaboration.

The data from the anthropological study of the bone material from the circular tomb of cemetery No 3 nearby Devnja warrant the assumption that the individuals buried in the mass tomb appertain to the Old-Bulgarian ethnos. The finding of artificial deformation of the skull and the way it has been produced show that the buried individuals belong to the aristocrat or noble class.

№ поред	№ на черепа	Състояние на черепа	Пол	Възраст	Особености	Най-голяма черепна дължина — glabella—opisthocranium (l)	Челна хорда — nasion-bregma (29)
1	2	3	4	5	6	7	8
1	1	Cr.	♀	Ad.	изк. деф. +++	177?	116?
2	2	Cv. + mm	—	Juv.	изк. деф. ++, sutura metopica	167	105
3	3	Cr.	♀?	Ad.	изк. деф.? +	199	118
4	3a	Cv. + mm	—	inf. I	изк. деф. +	174	114
5	3I	Cv. + mm	♀	Ad.	изк. деф. +	---	100
6	4	Cr.	♀	Ad.	изк. деф. ++, sutura metopica	170	115
7	5	Cv.	♀?	Ad.	изк. деф. +	172	115
8	6	Cr.	♀	Ad.	(—)	187	109
9	7	Cv. + mm	♀?	Ad.	изк. деф. +	176	114
10	9	Cv.	—	inf. I	изк. деф. ++	154	95
11	10	Cv. + md	—	Juv.	изк. деф. ++, sutura metopica, pl. sin.	---	---
12	10a	Cr. + mfm	♀	Ad.	изк. деф. ++, sutura metopica	---	122
13	11	Ca. + mm	♀?	Mat.	изк. деф. ++, sutura metopica, pl. sin.	175	109
14	13	части	—	—	-----	---	---
15	14	Cv.	♀?	Ad.	изк. деф. ++	---	118
16	15	Cv. + mf	♀?	Ad.	изк. деф. +	118	---
17	16	части	—	inf. II	изк. деф.? +	---	---
18	18	Cv. + mm	—	Juv.	изк. деф. +	---	---
19	19	Cv. + md	♀	Mat.	изк. деф. +, sutura metopica	174	---
20	20	Cv. + mfm	♂	Sen.	(-), plagiocephal. sin.	184	117
21	20I	Cv.-части	—	Mat.	изк. деф.? +	---	---
22	20a	Cv.-части	—	Ad.	изк. деф.? +	---	---
23	21	Cv.	—	Juv.	изк. деф. ++	166	---
24	22	Cv. + md	—	inf. II	изк. деф. ++	---	---
25	23	Cr.	♀	Mat.	изк. деф.? +	196	117
26	24	Cv. + mfm	♀?	Ad.	(-), plagiocephal. sin.	172	104
27	24a	Cv.-части	—	inf. II	изк. деф. +, sutura metopica	---	103
28	25	Cv. + mfm	♂	Mat.	(-)	205	112
29	26	Cv. + mm	♀	Mat.	(-)	178	110
30	27	части	—	inf. I	изк. деф. ++	---	---
31	28	Cv.-части	—	inf. I	изк. деф. +++	---	---
32	29	Cv.	♀	Mat.	изк. деф. +	---	---
33	30	Cr.	♀	Ad.	изк. деф.? +	178	113
34	31	Cr.	♀	Ad.	(-), plagiocephal. dex.	177	112
35	32	Cv.	—	inf. II	изк. деф. +	---	---

Таблица 3 продолжение

1	2	3	4	5	6	7	8
36	33	Cr.	♀	Ad.	изк. деф.? +	181	113
37	35	Cv.	--	Juv.	изк. деф. ++	183	109
38	36	Cv. + mm	--	inf. I	изк. деф. ++	177	104
39	37	Cv.	♀	Ad.	изк. деф. +	180	113
40	38	Cv.	--	inf. I	изк. деф. ++	---	104
41	40	части	--	inf. I	изк. деф. ++	---	---
42	43	Cl.	--	Juv.	изк. деф.? +	162	107
43	50	части	--	Juv.	изк. деф. ++	---	---
44	51	Cr.-части	--	inf. II	изк. деф. +	---	116
45	52	Cr.	♀	Mat.	изк. деф. ++	173	100
46	53	Cv. + mm	--	Juv.	изк. деф. +++	166	108
47	54	Cr.	--	Juv.	изк. деф. +++ , sutura metopica	183	110
48	56	Cv.-части	--	inf. II	изк. деф. ++	---	---
49	57	Cv. без f	--	Juv.	изк. деф. +	162	107
50	59	Cr. без f	♀	Ad.	изк. деф. +	---	---
51	60	части	--	inf. II	изк. деф. ++	---	---
52	63	Cr.	--	Juv.	изк. деф. +++	171	120
53	64	Cr. без f	♀	Ad.	изк. деф. +	173	117
54	66	Cv.	--	inf. I	изк. деф. ++	---	---
55	68	части	♀?	Ad.	посичане	---	---
56	69	Cr. без f	♀?	Ad.	изк. деф.? +	185	109
57	70	Cr.	♀?	Ad.	изк. деф. +	179	113
58	71	Cl.	♂	Ad.	изк. деф. ++	179	116
59	72	Cl.	--	inf. I	изк. деф. +++	166	105
60	73	Cv. + md	--	inf. II	изк. деф. +++	170	111
61	73 ^I	Cv.	--	inf. I	изк. деф.? +	146	88
62	73 ^{II}	части	--	inf. I	-----	---	---
63	73a	части	--	inf. I	изк. деф. ++	---	---
64	74	Cv.	♀	Mat.	изк. деф. +	180	106
65	X	Cv. + md	♀?	Ad.	изк. деф. ++	194	110
66	X ₁	Cr.	--	inf. I	изк. деф. +++	163	99
67	X ₂	части	--	Ad.	изк. деф. ++	---	---
68	X ₃	части	--	inf. I	изк. деф. +	---	---
69	63a	части	--	плод	-----	---	---

Таблица 3 — продължение

№ на черепа	Челно-теменна хорда — λ (3a)	Теменна хорда — λ (30)	Черепна височина — λ (17)	Черепна височина λ (20)	Най-голяма черепна ширина — λ (8)	Най-малка челна ширина — λ (9)	Обиколка на черепа (23)
(2)	9	10	11	12	13	14	15
1	175?	110?	134	121	130	99	460
2	165	105	---	---	131	--	445
3	191	125	---	117	134	96?	537
3a	170	113	---	105	---	--	465
3I	---	---	---	---	134?	--	---
4	170	104	---	128	132?	94	463
5	165	107	---	---	149	106	508
6	177	124	---	115	128	96	513
7	122	110	---	126	131	91	488
9	154	104	---	---	125?	65	---
10	---	100	---	124	132	--	---
10a	173	104	143	123	139	109?	487
11	172	107	138?	124	123	--	470
13	---	---	---	---	---	---	---
14	189	118	---	---	---	104	---
15	---	112	---	113	---	88	---
16	---	---	---	---	---	---	---
18	---	105	148	129	129	102?	481
19	---	121	---	116	135	---	471
20	172	106	---	109	139?	90	520
20I	---	---	---	---	---	--	---
20a	---	---	---	---	---	--	---
21	---	92	---	---	147	95	---
22	---	104	---	---	---	97?	---
23	190	122	135	125	137	97	538
24	167	107	---	122	141	96	493
24a	161	100	---	---	---	---	---
25	181	111	---	129	132	97	531
26	174	115	---	118	133	--	---
27	---	---	---	---	---	--	---
28	---	101	---	---	---	---	---
29	---	118	---	129	125?	98	---
30	170	111	126	117	142	98	511
31	170	113	---	130	149	104	514
32	---	95	---	---	---	---	---
33	173	99	128	117	136	94	497
35	181	113	---	---	---	--	---
36	168	110	---	---	132?	---	496
37	170	110	---	102	129	68	500
38	---	---	---	---	---	--	---

Таблица 3 — продолжение

(2)	9	10	11	12	13	14	15
40	---	---	---	---	---	---	---
43	156	119	---	121	129	---	470
50	---	---	---	---	---	---	---
51	164	107	128?	---	143?	---	---
52	169	111	---	118	134	92	493
53	165	105	---	---	---	---	---
54	172	96	124	106	129?	98	488
56	---	114	---	---	---	---	---
57	162	100	133	117	128	90	457
59	---	115	144	116	134	95	456
60	---	---	---	---	---	---	---
63	169	115	---	129	147	102	488
64	172	103	---	119	137	93	487
66	---	101	---	---	---	---	---
68	---	---	---	---	---	---	---
69	175	104	---	115	131	92	512
70	174	113	144	102	138	93	493
71	178	112	---	128	136	98	493
72	166	104	---	116	134?	90	---
73	168	102	---	139	138	103	482
73 ^I	142	97	108	---	116	---	---
73 ^{II}	---	---	---	---	---	---	---
73a	---	---	---	---	---	---	---
74	167	105	---	---	---	94	---
X	191	123	---	123	144	---	---
X ₁	157	103	---	111	---	---	---
X ₂	---	---	---	115	---	---	---
X ₃	---	---	---	---	---	---	---
63a	---	---	---	---	---	---	---

Таблица 3 — продължение

№ на черепа	Сагитална дъга на черепния покрив — glabella-opisthocranium	Срединно-сагитална челна дъга — nasion-bregma (26)	Срединна челно-теменна дъга — nasion-lambda	Срединно-сагитална теменна дъга — bregma-lambda (27)	Пълна лицева височина — nasion gnathion (47)	Горнолицева височина — nasion-prosthion (48)	Дължина на носа — nasion-nasospinale (55)
(2)	16	17	18	19	20	21	22
1	243	125?	252?	127	119?	71	50
2	256	110	226	116	---	---	---
3	287	128	263	135	111	58?	45
3a	268	123	251	128	104	72	60
3 ^I	---	112	---	---	---	---	---
4	243	128	244	116	119	68?	55
5	289	122	242	120	---	---	---
6	283	123	260	137	124	78?	61
7	268	120	238	118	144?	85?	74
9	248	98	214	116	---	---	---
10	---	---	---	120	---	---	---
10a	---	128	250	122	121?	70	50
11	262	116	239	123	---	---	---
13	---	---	---	---	---	---	---
14	---	125	253	128	---	---	---
15	281	---	---	122	---	---	---
16	---	---	---	---	---	---	---
18	---	---	---	114	---	---	---
19	288	---	---	132	---	---	---
20	277	128	234	116	104	63	50
20 ^I	---	---	---	---	---	---	---
20a	---	---	---	---	---	---	---
21	274	---	---	106	---	---	---
22	---	---	---	115	---	---	---
23	285	132	264	132	---	67	46
24	265	110	227	117	116	71	55
24a	---	120	228	108	---	---	---
25	286	116	234	118	---	---	---
26	283	121	251	130	---	---	---
27	---	---	---	---	---	---	---
28	---	---	---	107	---	---	---
29	---	---	---	127	---	---	---
30	275	129	256	127	127	78	58
31	285	122	244	122	116?	70	52
32	---	---	---	101	---	---	---
33	268	125	234	109	114	67	53
35	275	118	238	120	---	---	---
36	270	112	235	123	---	---	---
37	288	124	239	115	---	---	---
38	---	115	---	---	---	---	---

Таблица 3 — продължение

(2)	16	17	18	19	20	21	22
40	---	---	---	---	---	---	---
43	275	118	248	130	---	54	50
50	---	---	---	---	---	---	---
51	---	132	246	114	101	60	43
52	265	121	251	130	100	66	51
53	255	104	227	123	---	---	---
54	248	120	220	100	107	65	49
56	---	---	---	119	---	---	---
57	245	113	222	109	110	69	52
59	---	---	---	123	---	---	---
60	---	---	---	---	---	---	---
63	282	128	253	135	102?	60?	42?
64	259	127	243	116	125	80	57
66	---	---	---	112	---	---	---
68	---	---	---	---	---	---	---
69	270	126	240	114	102	56	44
70	265	123	244	121	115	67	53
71	258	121	244	123	---	82	65
72	262	115	228	113	---	---	---
73	267	115	223	108	---	---	---
73 ^I	243	103	223	120	---	---	---
73 ^{II}	---	---	---	---	---	---	---
73a	---	---	---	---	---	---	---
74	273	123	241	118	---	---	---
X	304	125	258	133	---	---	---
X ₁	247	114	234	120	77	77	33
X ₂	---	---	---	---	---	---	---
X ₃	---	---	---	---	---	---	---
63a	---	---	---	---	---	---	---

Таблица 3 — продължение

№ на черепа	Дължина на носните кости — nasion-rhinion (56)	Лицева ширина — zygion- zygion (45)	Междуорбитна предновътрешна ширина — maxillofrontale- maxillofrontale (50)	Ширина на орбитата — maxil- lofrontale-ektoknion (51)	Височина на орбитата (52)	Ширина на крушовидния отвор (54)	Ширинно-дължинен индекс euryon-euryon × 100 glabella-opisthokranion
(2)	23	24	25	26	27	28	29
1	---	128?	---	41	41	---	78,45
2	---	---	---	---	---	---	78,44
3	---	117?	---	37	37	---	67,34
3a	---	106?	---	---	40	17	---
3 ^I	---	---	---	---	---	---	---
4	20?	122?	22	34	35	25	77,65
5	---	---	---	---	---	---	86,63

Таблица 3 — продолжение

(2)	23	24	25	26	27	28	29
6	---	135?	--	--	35	--	68,45
7	---	123?	--	--	32?	--	74,48
9	---	---	---	---	---	---	81,83
10	---	---	---	---	---	---	---
10a	---	136?	--	--	35?	--	---
11	---	---	---	---	---	---	70,29
13	---	---	---	---	---	---	---
14	---	---	---	---	---	---	---
15	---	---	---	---	33?	--	---
16	---	---	---	---	---	---	---
18	---	---	---	---	---	---	---
19	---	---	---	---	---	---	77,59
20	---	126?	23	39	35	21?	75,54
20I	---	---	---	---	---	---	---
20a	---	---	---	---	---	---	---
21	---	---	---	---	---	---	88,55
22	---	---	---	---	---	---	---
23	25	136?	---	37?	32	---	69,90
24	---	130?	---	40?	40	25	81,80
24a	---	---	---	---	---	---	---
25	---	---	---	---	31?	--	64,39
26	---	132?	---	---	---	--	74,72
27	---	---	---	---	---	---	---
28	---	---	---	---	---	---	---
29	---	---	---	---	---	---	---
30	---	138?	---	37	36	23	70,78
31	---	134?	---	40?	36	23?	84,18
32	---	---	---	---	---	---	---
33	---	124	---	---	36	25	75,14
35	---	---	---	---	---	---	---
36	---	---	---	---	---	---	74,58
37	---	---	---	---	---	---	71,67
38	---	---	---	---	---	---	---
40	---	---	---	---	---	---	---
43	---	---	---	---	30	21	79,63
50	---	---	---	---	---	---	---
51	16	---	23	36?	32?	23?	---
52	---	124?	21	38	37	22	77,46
53	---	---	---	---	---	---	---
54	---	114?	---	---	35	---	70,49
56	---	---	---	---	---	---	---
57	---	116?	23	---	32?	---	76,65
59	---	130?	---	---	35	---	---
60	---	---	---	---	---	---	---
63	---	128	---	---	33?	27?	85,98
64	---	135	---	---	41	---	79,19
66	---	---	---	---	---	---	---
68	---	---	---	---	---	---	---
69	16	122?	20	39	---	23	70,81
70	23	134?	---	43?	34?	28	77,09
71	20?	136?	---	40	41	23	75,98
72	---	---	---	---	---	---	80,72
73	---	---	---	---	37?	---	81,18
73I	---	---	---	---	---	---	79,45
73II	---	---	---	---	---	---	---
73a	---	---	---	---	---	---	---
74	---	---	---	---	---	---	---

Таблица 3 — продолжение

(2)	23	24	25	26	27	28	29
X	--	--	--	--	--	--	74,23
X ₁	---	---	---	32	31	21	----
X ₃	---	---	---	--	--	--	----
X ₂	---	---	---	--	--	--	----
63a	---	---	---	--	--	--	----

Таблица 3 — продолжение

№ на черепа	Височинно-дължинен индекс basion-bregma × 100 glabella-opisthocranium	Височинно-ширинен индекс basion-bregma × 100 euzyon-euzyon	Височинно-дължинен индекс porion-bregma × 100 glabella-opisthocranium	Височинно-ширинен индекс porion-bregma × 100 euzyon-euzyon	Челно-теменен индекс — frontotemporale-fronto- temporale × 100 euzyon-euzyon	Челно-скулов индекс — frontotemporale-fronto- temporale × 100 zygion-zygion	Лицев индекс — nasion-gnathion × 100 zygion-zygion
(2)	30	31	32	33	34	35	36
1	75,71	97,01	68,86	93,08	76,15	77,34?	92,97?
2	---	---	---	---	---	---	---
3	---	---	58,79	87,31	71,64	82,05	94,87
3a	---	---	60,84	---	---	---	98,11?
3 ^I	---	---	---	---	---	---	---
4	---	---	75,29	103,13	71,21	77,0?	97,51?
5	---	---	---	---	71,14	---	---
6	---	---	61,50	89,84	75,0	71,11?	91,85?
7	---	---	71,59	96,18	69,47	73,98	117,0
9	---	---	---	---	52,0	---	---
10	---	---	---	106,45	---	---	---
10a	---	97,20	---	88,49	78,42	80,15?	88,97?
11	79,31	89,13	70,86	99,19	---	---	---
13	---	---	---	---	---	---	---
14	---	---	---	---	---	---	---
15	---	---	60,11	---	---	---	---
16	---	---	---	---	---	---	---
18	---	87,16	---	93,02	79,07	---	---
19	---	---	66,67	85,93	---	---	---
20	---	---	59,24	78,42	64,75	71,43?	82,54?
20 ^I	---	---	---	---	---	---	---
20a	---	---	---	---	---	---	---
21	---	---	---	---	64,63	---	---
22	---	---	---	---	---	---	---
23	68,88	98,54	63,78	91,24	70,80	71,32?	---
24	---	---	70,93	84,72	68,09	73,85?	89,23?
24a	---	---	---	---	---	---	---
25	---	---	62,93	97,78	73,48	---	---
26	---	---	66,29	88,72	---	---	---

Таблица 3 — продолжение

(2)	30	31	32	33	34	35	36
27	----	----	----	----	---	----	----
28	----	----	----	----	----	----	----
29	----	----	----	96,90	78,40	----	----
30	71,19	88,70	65,73	82,89	69,01	71,01?	92,03
31	----	----	73,45	87,26	69,80	77,61?	86,57?
32	----	----	----	----	----	----	----
33	70,72	94,12	64,64	86,03	69,12	75,81?	91,94
35	----	----	----	----	----	----	----
36	----	----	----	----	----	----	----
37	----	----	56,67	79,07	52,71	----	----
38	----	----	----	----	----	----	----
40	----	----	----	----	----	----	----
43	----	----	74,69	93,80	----	----	----
50	----	----	----	----	----	----	----
51	----	89,51	----	----	----	----	----
52	----	----	68,21	88,06	68,66	79,19?	80,60?
53	----	----	----	----	----	----	----
54	67,76	96,12	57,92	82,17	75,97	85,96?	93,86?
56	----	----	----	----	----	----	----
57	79,64	96,24	70,06	91,41	70,31	77,59?	94,83?
59	----	93,06	----	86,57	70,90	73,08?	----
60	----	----	----	----	----	----	----
63	----	----	75,44	87,76	69,39	79,69?	79,69?
64	----	----	----	86,86	67,88	68,38?	91,91?
66	----	----	----	----	----	----	----
68	----	----	----	----	----	----	----
69	----	----	62,16	87,79	70,23	75,41?	83,61?
70	80,45	95,83	56,98	73,91	67,39	----	----
71	----	----	71,51	94,12	72,06	72,06?	----
72	----	----	69,88	86,57	67,16	----	----
73	----	----	81,76	100,72	74,64	----	----
73 ^I	73,97	93,10	----	----	----	----	----
73 ^{II}	----	----	----	----	----	----	----
73a	----	----	----	----	----	----	----
74	----	----	----	----	----	----	----
X	----	----	63,40	85,42	----	----	----
X ¹	----	----	68,10	----	----	----	----
X ²	----	----	----	----	----	----	----
X ³	----	----	----	----	----	----	----
63a	----	----	----	----	----	----	----

Таблица 3 — продължение

№ на черепа	Горнолицев индекс на Kollmann nasion-prosthion $\times$ 100 zygion-zygion	Орбитен индекс височина на орбита $\times$ 100 maxillofrontale-ektokochion	Носов индекс ширина на ar. pyriformis nasion-nasospinale	Индекс на кривината на челната кост nasion-bregma $\times$ 100 (хорда) nasion-bregma (дъга)	Индекс на кривината на теменните кости bregma-lambda $\times$ 100 (хорда) bregma-lambda (дъга)	Индекс на кривината на череп- ния покрив glabella-opisthocranium (хорда) glabella-opisthocranium (дъга)	Индекс на кривината на челно- теменните кости nasion-lambda $\times$ 100 (хорда) nasion-lambda (дъга)
(2)	37	38	39	40	41	42	43
1	55,47?	100,0	----	92,80	86,61	72,80	69,40
2	----	----	----	95,45	90,52	65,30	73,0
3	49,57	100,0	----	92,19	92,59	69,30	72,60
3a	67,92?	----	28,33	92,68	88,28	64,90	67,70
3 ^I	----	----	----	----	----	----	----
4	55,74?	102,94	45,45	89,84	89,66	70,0	69,70
5	----	----	----	94,26	89,17	59,5	68,21
6	57,78?	----	----	88,62	90,51	66,11	68,0
7	69,11	----	----	94,17	93,22	65,60	51,30
9	----	----	----	96,49	89,66	62,10	72,0
10	----	----	----	----	----	----	----
10a	51,85?	----	----	95,31	85,25	----	69,20
11	----	----	----	98,97	86,99	66,90	74,10
13	----	----	----	----	----	----	----
14	----	----	----	94,40	92,19	----	74,40
15	----	----	----	----	95,56	66,9	----
16	----	----	----	----	----	----	----
18	----	----	----	----	92,11	----	----
19	----	----	----	----	91,67	60,41	----
20	50,0?	89,74	42,0	91,41	91,33	66,50	73,42
20 ^I	----	----	----	----	----	----	----
20a	----	----	----	----	----	----	----
21	----	----	----	----	89,65	60,61	----
22	----	----	----	----	90,43	----	----
23	49,63?	86,49	----	88,64	92,43	68,84	72,00
24	54,62?	100	45,45	94,55	91,45	64,91	73,63
24a	----	----	----	85,83	92,59	----	70,60
25	----	----	----	96,55	94,07	71,60	77,32
26	----	----	----	90,91	88,46	62,84	69,33
27	----	----	----	----	----	----	----
28	----	----	----	----	94,39	----	----
29	----	----	----	----	92,91	----	----
30	56,5?	97,80	39,66	87,60	87,40	64,70	66,41
31	52,24?	90,0	44,28	91,80	92,62	62,11	69,73
32	----	----	----	----	94,06	----	----
33	54,08?	----	47,17	90,40	90,83	67,53	73,91
35	----	----	----	92,37	94,17	66,50	76,00
36	----	----	----	92,88	89,43	65,51	71,50
37	----	----	----	91,13	95,65	62,61	74,42
38	----	----	----	90,43	----	----	----

Таблица 3 — продолжение

(2)	37	38	39	40	41	42	43
40	----	----	----	----	----	----	----
43	----	----	42,00	90,68	91,54	59,00	62,91
50	----	----	----	90,68	91,54	----	----
51	----	88,89	53,40	----	----	----	66,61
52	53,23?	97,87	43,14	84,09	93,86	65,41	67,33
53	----	----	----	82,64	85,38	65,11	72,72
54	57,02?	----	----	91,67	96,00	73,81	78,12
56	----	----	----	----	95,80	----	----
57	59,18	----	----	84,69	91,74	68,21	72,93
59	----	----	----	----	93,50	----	----
60	----	----	----	----	----	----	----
63	50,0?	----	64,29	93,75	85,19	60,61	66,82
64	59,26?	----	----	92,13	88,79	66,81	70,60
66	----	----	----	----	90,18	----	----
68	----	----	----	----	----	----	----
69	45,90?	----	52,27	86,51	91,23	68,51	73,00
70	----	79,07	52,86	91,87	93,39	67,51	71,32
71	60,30?	103,5	55,0	95,87	91,06	69,40	73,00
72	----	----	----	91,30	93,04	63,40	72,81
73	----	----	----	96,52	94,44	63,61	75,40
73 ^I	----	----	----	85,44	80,83	60,0	63,61
73 ^{II}	----	----	----	----	----	----	----
73a	----	----	----	----	----	----	----
74	----	----	----	86,18	88,98	66,0	69,31
X	----	----	----	88,0	92,48	63,90	74,11
X ₁	----	96,88	63,64	86,84	85,83	66,0	67,10
X ₂	----	----	----	----	----	----	----
X ₃	----	----	----	----	----	----	----
63a	----	----	----	----	----	----	----

Таблица 3 — продолжение

№ на черепа	Бръл 1 — porion-nasion-bregma	Бръл 2 — nasion-bregma-lambda	Бръл 3 — glabella-metopion-bregma	Бръл 4 — metopion-bregma-nasion	Бръл 5 — glabella-bregma/FH	Бръл 6 — bregma-nasion/FH	Бръл 7 — glabella-opisthokranion/FH
(2)	44	45	46	47	48	49	50
1	63°	101°	157°	13°30'	44°	49°	6°
2	--	100°	135°	10°	--	--	--
3	61°	106°	143°	12°	39°30'	44°	--
3a	67°	97°	141°	12°	29°	32°	20°
3 ^I	--	--	--	--	--	--	--
4	76°	100°	138°	14°	50°	55°	5°
5	--	----	----	--	--	--	--
6	69°	97°30'	140°	12°	41°	46°30'	12°
7	74°30'	102°	152°	12°	52°	58°	15°
9	----	----	----	--	--	--	--

Таблица 3 — продолжение

(2)	44	45	46	47	48	49	50
10	--	--	--	--	--	--	--
10a	67°	95°	145°30'	12°	41°30'	44°	--
11	71°	104°	137°30'	12°	--	--	--
13	--	--	--	--	--	--	--
14	---	---	---	---	---	---	---
15	---	---	135°	---	---	---	35°
16	---	---	---	---	---	---	---
18	---	---	---	---	---	---	---
19	---	---	---	---	---	---	---
20	63°	96°	140°	15°30'	46°	50°	---
20I	---	---	---	---	---	---	---
20a	---	---	---	---	---	---	---
21	---	---	---	---	---	---	---
22	---	---	---	---	---	---	---
23	70°30'	84°	132°	20°30'	47°	57°	---
24	78°	104°	137°	11°	52°	57°	5°
24a	---	---	---	---	---	---	---
25	69°	112°	140°	21°	51°	54°	---
26	69°	99°	129°	19°	---	---	5°
27	---	---	---	---	---	---	---
28	---	---	---	---	---	---	---
29	70°	102°	---	23°	---	56°	---
30	70°	103°	141°	14°	48°	55°	12°
31	76°30'	97°	140°	25°	52°30'	58°	6°
32	---	---	---	---	---	---	---
33	68°	106°	130°	21°	48°	53°	--
35	---	---	---	---	---	---	---
36	---	---	---	---	---	---	---
37	64°	106°	128°	16°	---	---	---
38	---	---	---	---	---	---	---
40	---	---	---	---	---	---	---
43	78°	84°	131°	---	54°	59°30'	---
50	---	---	---	---	---	---	---
51	---	---	---	---	---	---	---
52	72°30'	98°	139°	13°	51°	56°	---
53	---	---	---	---	---	---	---
54	64°30'	111°	140°	14°30'	34°	38°30'	---
56	---	---	---	---	---	---	---
57	72	102°	143°	16°30'	50°	54°	---
59	---	---	136°	17°	---	41°	---
60	---	---	---	---	---	---	---
63	76°	94°	140°	14°	54°	59°30'	7°
64	68°	102°	142°	12°	39°	42°	6°
66	---	---	---	---	---	---	---
68	---	---	---	---	---	---	---
69	66°	109°	130°	16°	46°	51°	11°
70	70°	100°	139°	20°	49°	54°	6°
71	72°	100°	159°	9°	47°	52°	---
72	77°	99°	135°	21°	46°	50°	---
73	83°	100°30'	145°	13°	68°30'	74°	---
73I	---	---	---	---	---	---	---
73II	---	---	---	---	---	---	---
73a	---	---	---	---	---	---	---

Таблица 3 — продължение

(2)	44	45	46	47	48	49	50
74	---	---	---	---	---	---	---
X	70°	105°	136°	14°	66°	70°	14°
X ₁	---	---	---	---	---	---	---
X ₂	---	---	---	---	---	---	---
X ₃	---	---	---	---	---	---	---
63a	---	---	---	---	---	---	---

Таблица 3 — продължение

№ на черепа	Разстояние от rostron до orbitale	Височина от Франкфуртска хоризонтална равнина до vertex	Височина на челната кривина от линията nasion-bregma	Дебелина на костите на черепния свод в mm	Обем на черепа в cm ³ по Mollison	Обем на черепа в cm ³ по Pearson	Форма на черепа в norma verticalis
(2)	51	52	53	54	55	56	57
1	85	123	17	5	1293	1340,4	ovoides
2	---	---	17	3	---	---	ovoides
3	99	116	21	5	---	1616,4	ovoides
3a	68	98	20	2	---	---	ellipsoid.
3 ^I	---	---	---	3	---	---	---
4	69	126	20	5	---	1374,4	sphenoid.
5	---	---	---	6	---	---	sphaeroid.
6	81	115	23	4	---	1328,4	pentagonoid.
7	65	128	18	4	---	1386,4	ovoides
9	---	---	---	1	---	---	ovoides
10	---	---	---	3	---	---	sphaeroid.
10a	79	123	20	4	---	---	sphaeroid.
11	---	---	19	5	1272,6	1296,4	ellipsoid.
13	---	---	---	9	---	---	---
14	---	---	---	7	---	---	---
15	70	111	---	5	---	---	ellipsoid.
16	---	---	---	6	---	---	---
18	---	---	---	6	---	---	ovoides
19	---	---	---	7	---	---	sphaeroid.
20	73	109	25	5	---	1374,4	ellipsoid.
20 ^I	---	---	---	6	---	---	---
20a	---	---	---	6	---	---	---
21	---	---	---	5	---	---	rhomboides
22	---	---	---	3	---	---	rhomboides
23	95	123	29	4	1378,0	1556,4	ellipsoid.
24	70	125	21	7	---	1406,4	pentagonoid.
24a	---	---	---	4	---	---	---
25	70	129	22	5	---	1629,4	ovoides

Таблица 3 — продолжение

(2)	51	52	53	54	55	56	57
26	75	119	25	6	----	1476,4	ovoides
27	--	---	--	2	----	----	----
28	--	---	--	3	----	----	----
29	95	126	26	6	----	----	ellipsoid.
30	77	117	24	—	1310	1407,4	sphenoid.
31	78	128	24	5	----	1581,4	sphenoid.
32	--	---	--	—	----	----	----
33	70	115	26	5	1305	1375,4	ovoides
35	--	---	--	—	----	----	----
36	--	---	--	—	----	----	rhomboides
37	--	---	26	5	----	1115,4	pentagonoid.
38	--	---	---	--	----	----	----
40	--	---	--	—	----	----	----
43	63	120	26	4	----	1246,4	rhomboides
50	---	---	--	—	----	----	----
51	--	---	--	—	----	----	----
52	73	125	20	6	----	----	sphenoides
53	--	---	--	—	----	----	----
54	57	105	20	4	1268	1235,4	ellipsoid.
56	--	---	--	—	----	----	----
57	80	118	18	6	1255	1235,4	sphenoid.
59	75	115	--	3	----	----	ovoides
60	--	---	--	4	----	----	----
63	62	133	25	4	----	1541,3	sphaeroid.
64	79	117	23	5	----	1348,4	sphenoid.
66	--	---	--	—	----	----	----
68	--	---	--	--	----	----	----
69	87	118	29	6	----	1341,4	ovoides
70	83	121	21	—	1455	1285,34	pentagonoid.
71	70	131	18	6	----	1491,34	sphenoid.
72	--	---	24	3	----	1265,4	rhomboides
73	72	139	20	7	----	1517,4	sphaeroid.
73 ^I	--	---	--	—	----	----	ovoides
73 ^{II}	--	---	--	—	----	----	----
73a	--	---	--	—	----	----	----
74	--	---	--	—	----	----	----
X	--	---	23	5	----	1574,4	----
X ₁	--	---	--	2	----	----	----
X ₂	--	---	--	4	----	----	----
X ₃	--	---	--	2	----	----	----
63a	--	---	--	—	----	----	----

Таблица 3 — продължение

№ на черепа	Форма на носните кости	Посока на spina nasalis anterior	Големина на spina nasalis anterior	Форма на долния край на apertura pyriformis	Форма на porus acusticus externus	Надочични дъги	Fossa canina
(2)	58	59	60	61	62	63	64
1	----	----	—	----	елипсоид.	2	2
2	---	хоризонт.	2	fossa praenasal. fossa	елипсоид.	2	—
3	---	----	—	praenasal.	елипсоид.	2	—
3a	---	----	0	---	кръгла	2	—
3I	---	----	2	---	----	---	—
4	вдлъбнати	----	—	anthrop.	елипсоид.	2	2
5	---	----	—	---	----	---	—
6	---	----	1	anthrop.	елипсоид.	2	—
7	----	----	1	fossa praenasal. fossa	елипсоид.	2	—
9	----	хоризонт.	1	praenasal.	----	—	—
10	----	----	—	----	----	—	—
10a	----	хоризонт.	2	fossa praenasal. fossa	елипсоид.	2	—
11	----	----	1	praenasal.	кръгла	2	2
13	----	----	—	----	----	—	—
14	----	----	—	----	елипсоид.	2	—
15	----	----	—	anthrop.	елипсоид.	2	—
16	----	----	—	----	----	2	—
18	----	----	—	sulcus praenasal.	елипсоид.	2	—
19	----	----	—	----	----	—	—
20	прави	надолу	1	fossa praenasal.	елипсоид.	2	—
20I	----	----	—	----	----	—	—
20a	----	----	—	----	----	—	—
21	----	хоризонт.	1	fossa praenasal.	----	—	—
22	----	----	—	----	елипсоид.	2	2
23	вдлъбнати	----	1	fossa praenasal. fossa	елипсоид.	2	2
24	----	нагоре	2	praenasal.	елипсоид.	2	2
24a	----	----	—	----	----	—	—
25	----	нагоре	4	fossa praenasal.	елипсоид.	2	—

Таблица 3 — продолжение

(2)	58	59	60	61	62	63	64
26	----	----	2	fossa praenasal.	----	—	—
27	----	----	—	----	----	—	—
28	----	----	—	----	----	—	—
29	----	----	—	----	елипсоид.	2	—
30	----	----	3	anthrop.	елипсоид.	2	1
31	----	нагоре	3	anthrop.	----	—	—
32	----	----	—	anthrop.	----	—	—
33	----	----	—	----	елипсоид.	2	2
35	----	----	—	sulcus praenasal.	----	—	—
36	----	----	2	----	----	2	2
37	----	----	—	----	елипсоид.	2	—
38	----	----	2	----	----	—	—
40	----	----	—	infantilis	----	—	—
43	----	горизонт.	2	----	----	—	—
50	----	----	—	infantilis	----	—	—
51	вдлъбнати	горизонт.	2	fossa praenasal. sulcus	елипсоид.	2	2
52	вдлъбнати	----	—	praenasal. fossa	елипсоид.	2	3
53	----	----	—	praenasal.	елипсоид.	2	3
54	----	----	—	----	----	—	—
56	----	----	—	anthrop.	----	—	—
57	----	----	1	----	елипсоид.	2	3
59	----	горизонт.	—	----	елипсоид.	2	3
60	----	----	—	anthrop. fossa	----	—	1
63	----	----	—	praenasal.	елипсоид.	2	—
64	----	----	3	----	елипсоид.	2	3
66	----	----	—	----	----	0	—
68	----	----	2	anthrop. fossa	----	—	—
69	вдлъбнати	горизонт.	1	praenasal. fossa	елипсоид.	2	3
70	вдлъбнати	нагоре	3	praenasal.	елипсоид.	2	3
71	вдлъбнати	горизонт.	5	----	елипсоид.	2	3
72	----	----	—	----	кръгла	0	—
73	----	----	—	----	елипсоид.	2	—
73 ^I	----	----	—	----	елипсоид.	0	—
73 ^{II}	----	----	—	----	----	—	—
73 ^a	----	----	—	----	----	—	—
74	----	----	—	----	елипсоид.	1	—
X	----	----	—	infantilis	елипсоид.	1	—
X ₁	----	нагоре	2	----	елипсоид.	0	—
X ₂	----	----	—	----	----	—	—
X ₃	----	----	—	----	----	—	—
63 ^a	----	----	—	----	----	—	—

Таблица 3 — продължение

№ на черепа	Лопатообразни горни централни резци	Наличие и степен на развитие на tuberculum Carabelli	Наличие и степен на развитие на протостилида	Нагънатост на дъвкателната повърхност на моларите	Редукция на горния страничен резец	Захапка	Състояние на зъбите — caries abrasio, radices
(2)	65	66	67	68	69	70	71
1	+	0	1	+	0	ps	--
2	++	0	0	+	0	ps	--
3	+	0	4	++	0	ps	--
3a	—	2	—	++	—	ps	--
3I	+	0	3	++	—	ps	--
4	—	0	1	+	—	st	--
5	---	---	---	---	---	---	---
6	0	3	3	+	0	ps	--
7	—	—	0	абразно	—	---	абразно
9	---	---	---	---	---	---	---
10	—	0	2	+	—	ps	---
10a	—	0	0	+	—	st	абразно
11	—	0	1	абразно	—	ps	caries 87 абразно caries 8
13	---	---	---	---	---	---	---
14	+	0	---	+	0	---	---
15	---	---	---	---	---	---	---
16	---	---	---	---	---	---	---
18	---	0	2	---	---	---	---
19	---	---	---	---	---	---	---
20	---	0	---	абразно	---	ps	65421 12
20I	---	---	---	---	---	---	---
20a	---	0	---	---	---	---	---
21	---	0	---	+	1	---	---
22	---	---	1	++	---	---	---
23	---	0	---	+	0	ps	---
24	+	0	2	++	0	ps	---
24a	++	0	0	++	1	ps	---
25	---	---	0	абразно	---	ps	6
26	---	---	1	абразно	---	st	72 2346
27	+	---	---	++	---	---	---
28	---	---	---	---	---	---	---
29	---	---	---	---	---	---	---
30	+	0	1	+	0	ps	---
31	—	0	0	+	---	ps	---
32	—	4	0	+	—	ps	---
33	+	0	1	+	1	ps	---
35	—	0	0	+	—	---	---
36	—	3	0	+	—	st	---
37	---	---	---	---	---	---	---

Таблица 3 — предложение

(2)	65	66	67	68	69	70	71
38	---	---	---	---	---	---	---
40	---	---	---	---	---	---	---
43	+	0	—	+	0	---	---
50	—	0	0	+	---	---	---
51	+	0	1	+	1	ps	---
52	—	0	0	абразно	---	---	16
53	+	1	3?	+	0	ps	---
54	+	3	2	+	0	ps	---
56	—	0	1	+	---	---	---
57	0	0	0	+	0	ps	---
59	0	3	2	+	0	ps	---
60	—	—	2	+	—	---	---
63	+	0	1	+	—	ps	---
64	+	0	1	+	0	ps	---
66	---	---	---	---	---	---	---
68	+	2	—	абразно	0	---	---
69	0	0	0	+	—	ps	---
70	—	—	0	абразно	—	st?	---
71	+	0	—	абразно	0	---	---
72	---	---	---	---	---	---	---
73	—	2	—	+	—	---	---
73 ^I	---	---	---	---	---	---	---
73 ^{II}	---	---	---	---	---	---	---
73a	---	---	---	---	---	---	---
74	---	---	---	---	---	---	---
X	—	—	0	+	---	---	---
X ₁	---	---	---	---	---	---	---
X ₂	---	---	---	---	---	---	---
X ₃	---	---	---	---	---	---	---
63a	---	---	---	---	---	---	---

Таблица 3 — продължени

№ на черепа	Форма на орбитата по Герасимов	Разположение на орбитите спрямо фронталната равнина	Положение на горния орбитен ръб — отворена и затворена орбита	Развитие на glabella	Вертикална профилировка на лицето	Хоризонтална профилировка на лицето	Процент (%) на монгоloidни признаци по Wiercinski
(2)	72	73	74	75	76	77	78
1	окръглена	л. наклон	л. затвор.	3	прогнат	1	30
2	окръглена	---	отворена	2	прогнат	---	---
3	окръглена	хоризонт.	л. затв.	2	прогнат	1	---
3a	окръглена	хоризонт.	отворена	2	мезогнат	1	42,8
3 ^I	---	---	---	2	---	---	---
4	окръглена	хоризонт.	отворена	3	мезогнат	1	45,0
5	---	---	затворена	4?	---	---	---
6	ъгловата	хоризонт.	отворена	2	сл. прогнат	1	33,3
7	ъгловата	л. накл.	отворена	3	---	1	100,0
9	---	---	---	1	---	---	---

Таблица 3 — продължение

(2)	72	73	74	75	76	77	78
10	---	---	---	---	---	---	---
10a	окръглена	л. наклон.	отворена	2	прогнат	1	100,0
11	---	---	отворена	2	прогнат	---	---
13	---	---	---	---	---	---	---
14	---	---	отворена	3	---	---	---
15	окръглена	хоризонтал.	отворена	3	---	---	100
16	---	---	---	---	---	---	---
18	---	---	отворена	---	---	---	---
19	---	---	отворена	2	---	---	---
20	ъгловата	наклонена	отворена	4	мезогнат	2	83,3
20 ^I	---	---	---	---	---	---	---
20a	---	---	---	---	---	---	---
21	---	---	отворена	2	---	---	---
22	---	---	отворена	---	---	---	---
23	окръглена	л. наклон.	отворена	3	мезогнат	2	71,0
24	ниска	наклонена	отворена	2	прогнат	2	53,9
24a	---	---	отворена	1	---	---	---
25	ъгловата	---	л. затв.	4	ортогнат	---	73,1
26	---	---	отворена	2	прогнат	1	50
27	---	---	---	---	---	---	---
28	---	---	---	---	---	---	---
29	---	---	отворена	---	---	1	50
30	ъгловата	наклонена	затворена	2	прогнат	1	43,7
31	ъгловата	наклон.	л. затв.	2	---	1	---
32	---	---	---	---	---	---	---
33	окръглена	наклонена	отворена	2	прогнат	1	59,1
35	---	---	отворена	2	---	---	---
36	---	---	отворена	2	---	---	50
37	---	---	отворена	2	---	---	50
38	---	---	отворена	---	---	---	---
40	---	---	---	---	---	---	---
43	л. окръглена	наклон.	л. отворена	2	прогнат?	1	63,7
50	---	---	---	---	---	---	---
51	ъгловата	наклонена	затворена	2	прогнат	1	42,3
52	ъгловата	наклонена	затворена	2	мезогнат	1	51,1
53	---	---	отворена	3	прогнат	---	50
54	окръглена	наклонена	затворена	2	прогнат	1	56
56	---	---	---	---	---	---	---
57	ъгловата	---	затворена	2	прогнат	1	54
59	окръглена	---	отворена	2	прогнат	---	42,6
60	---	---	---	2	---	---	---
63	окръглена	---	отворена	3	мезогнат	1	50
64	окръглена	---	отворена	1	прогнат	1	16,6
66	---	---	---	---	---	---	---
68	---	---	---	---	---	---	---
69	ъгловата	л. накл.	затворена	3	мезогнат	2	70,8
70	окръглена	наклонена	отворена	2	прогнат	2	50
71	окр. висока	накл.	отворена	3	мезогнат	2	73,8
72	---	---	отворена	1	---	---	---
73	окръглена	---	отворена	1	---	---	50
73 ^I	---	---	---	1	---	---	---
73 ^{II}	---	---	---	1	---	---	---
73a	---	---	---	---	---	---	---
74	---	---	отворена	2	---	---	---
X	---	---	---	2	---	---	---
X ₁	окръглена	---	отворена	1	---	---	---
X ₂	---	---	---	---	---	---	---
X ₃	---	---	---	---	---	---	---
63a	---	---	---	---	---	---	---

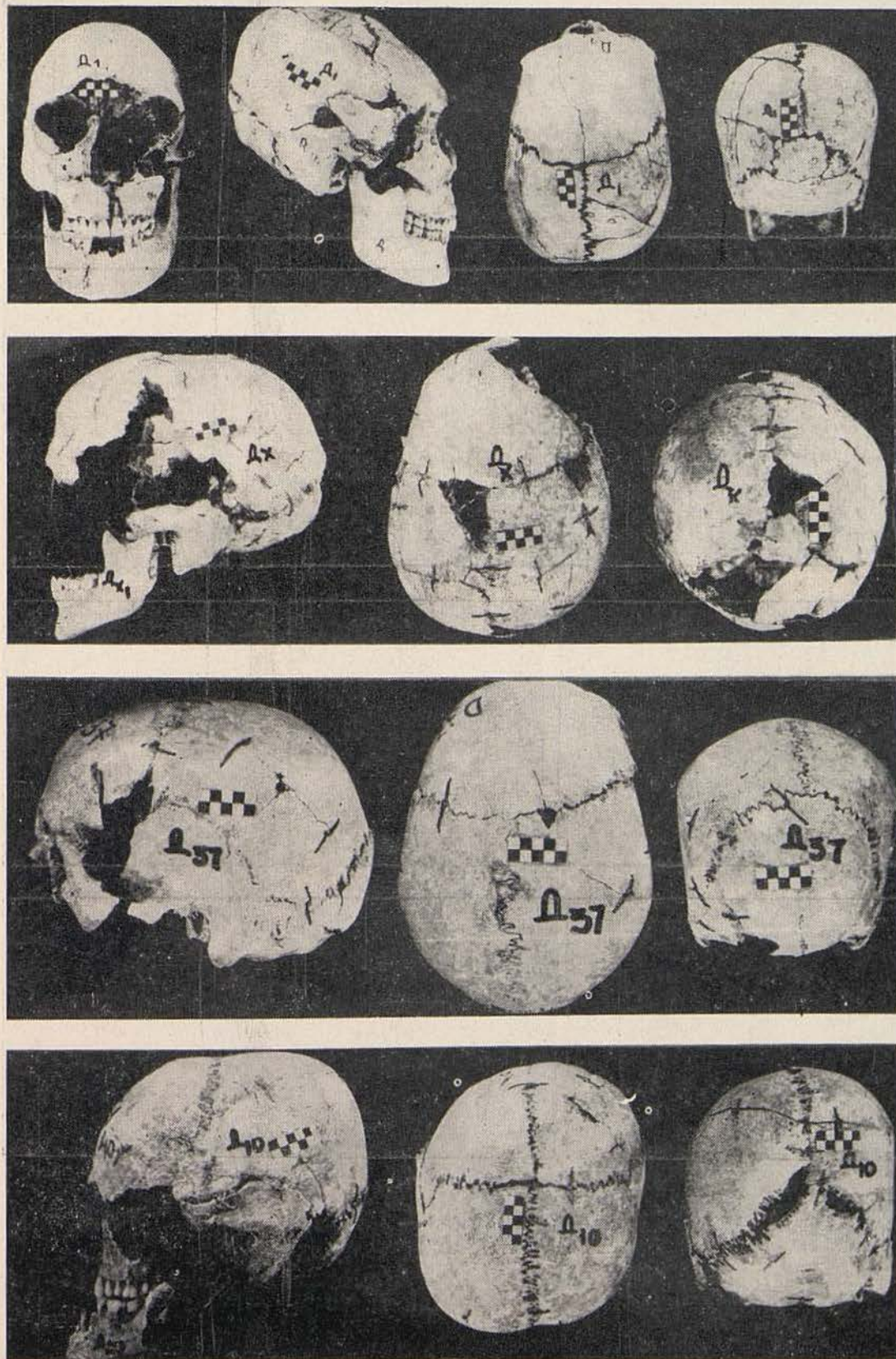

Табл. I. Черепи № 1—♀, Ad. № X—♀?, Ad.; № 37—♀, Ad.; № 10 — Juv.
Table I. Skulls No 1—♀, Ad.; No X—♀?, Ad.; No 37—♀, Ad.; No 10— Juv

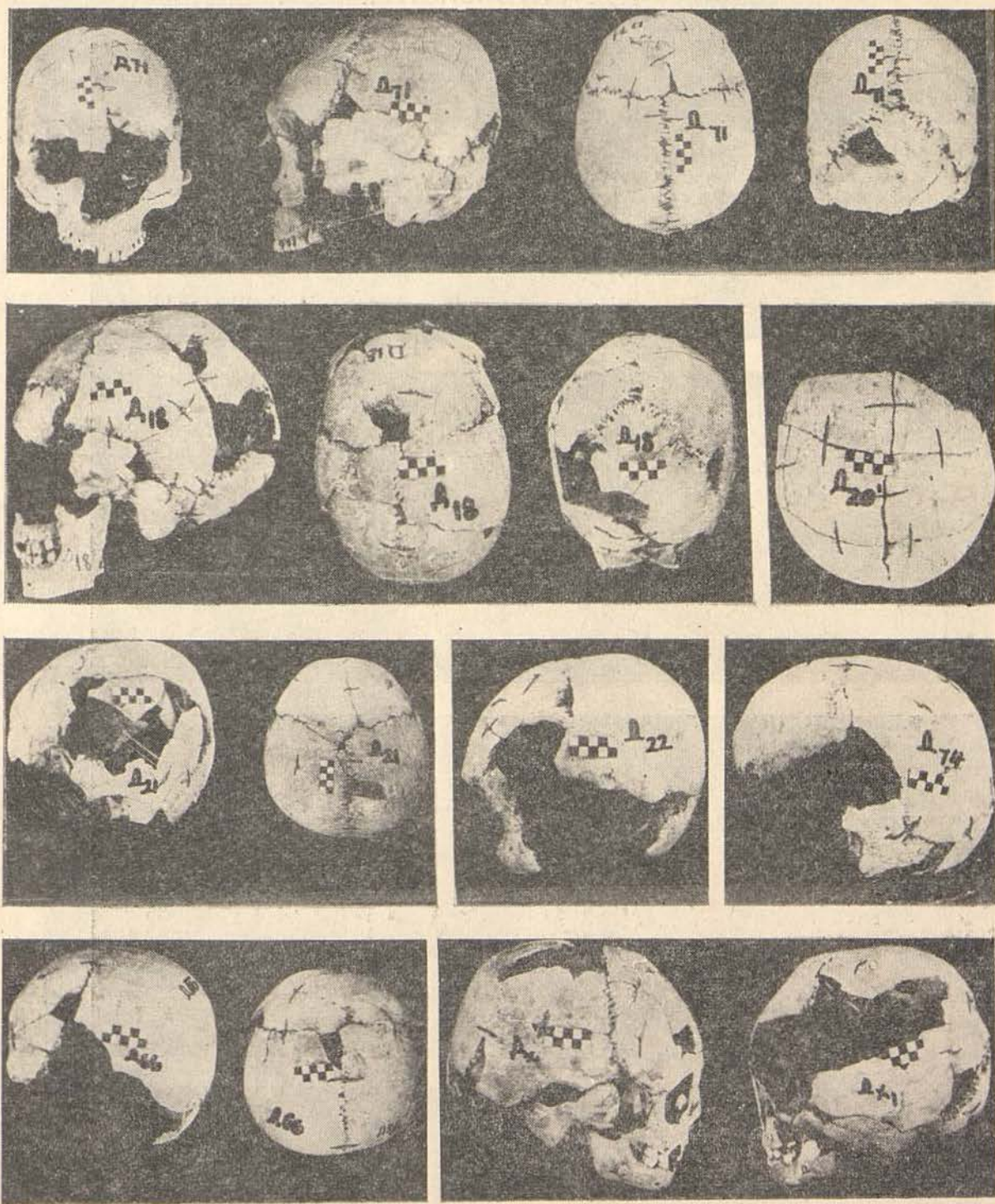

Табл. II. Черепи № 71—♂, Ad.; № 18 — Juv.; № 20^I — Mat.; № 21 — Juv.
№ 22 — inf. II; № 74 — ♀, Mat.; № 66 — inf. I; № X₁ — inf. I

Table II. Skulls No 71—♂, Ad.; No 18 — Ju.; No 20^I — Mat.; No 21 — Juv.;
No 22 — inf. II; No 74—♀, Mat.; No 66 — inf. I; No X₁ — inf. I

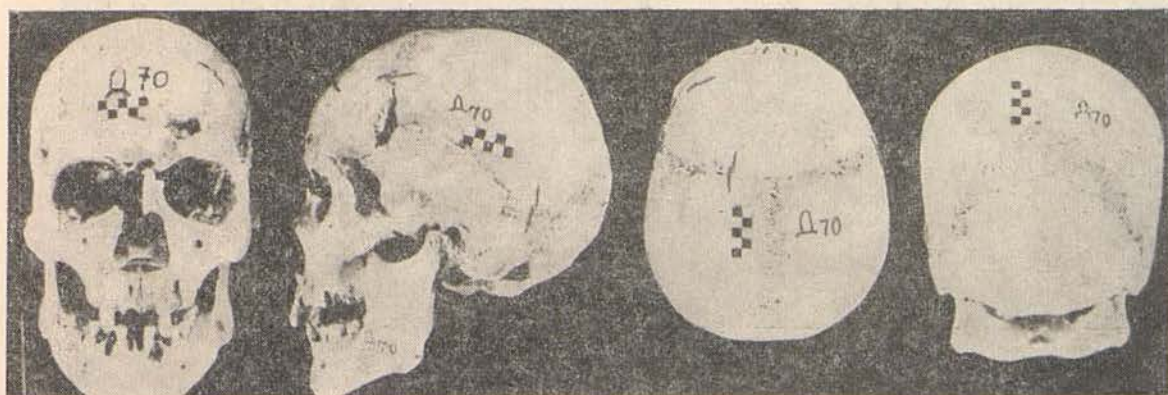
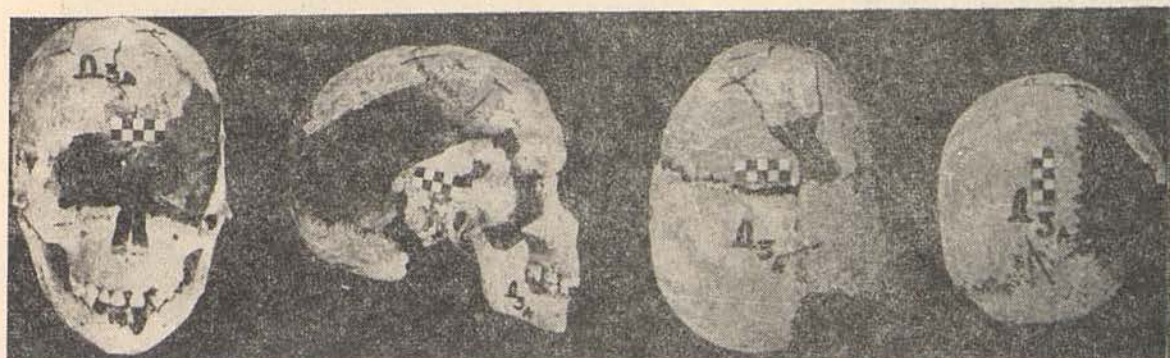
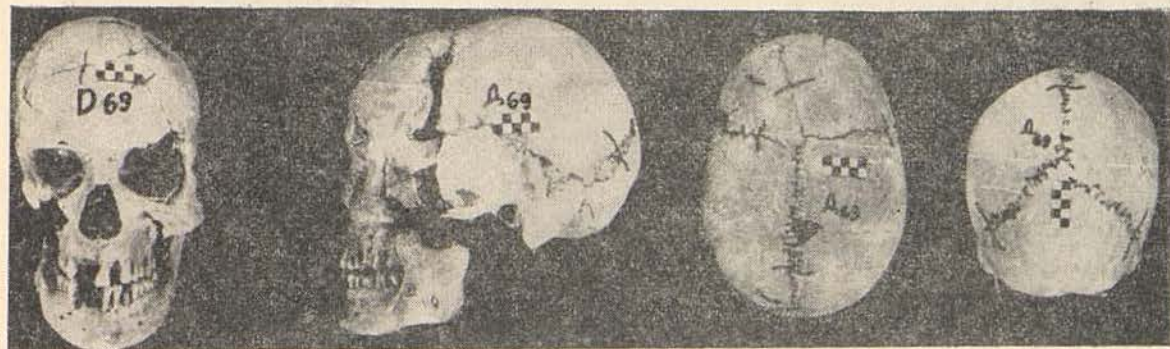

Табл. III. Черепи № 73 — inf. II; № 69—♀, Ad. № 3a — inf. I; № 70—♀, Ad.
Table III. Skulls No 73 — inf. II; No 69—♀, Ad.; No 3a —inf. I; No 70—♀, Ad.

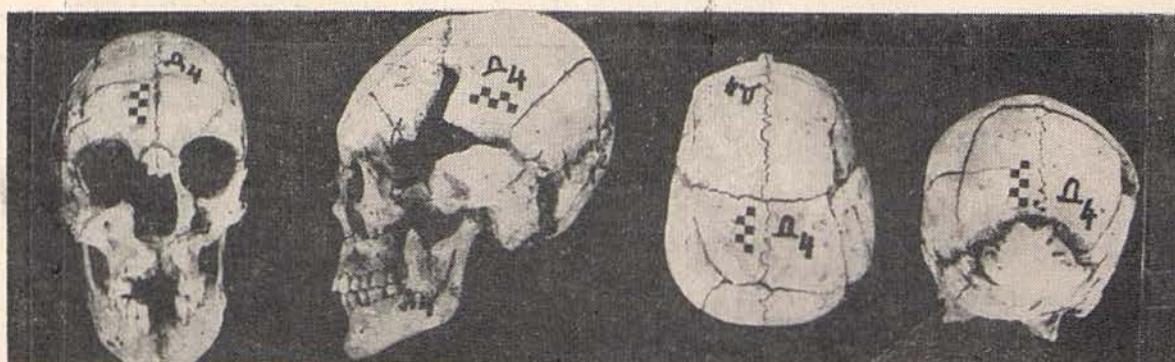
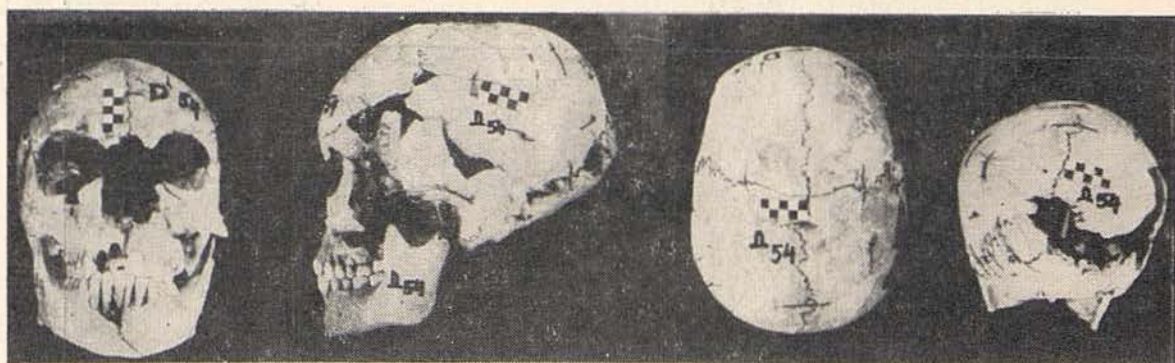
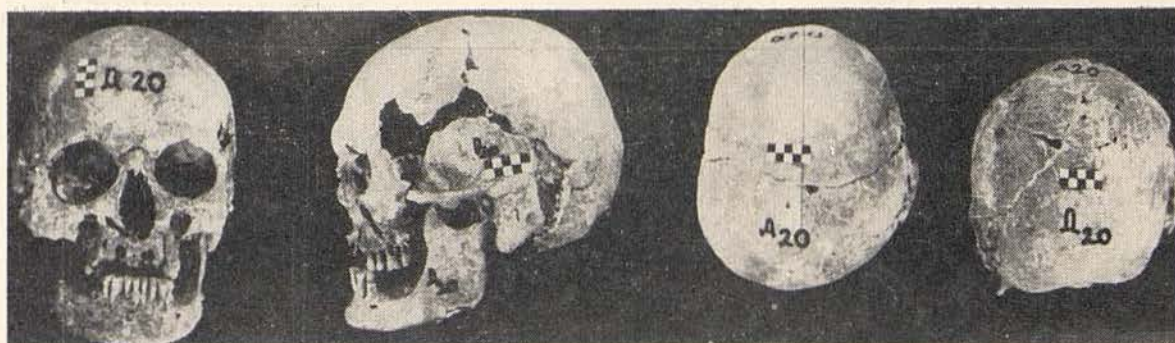
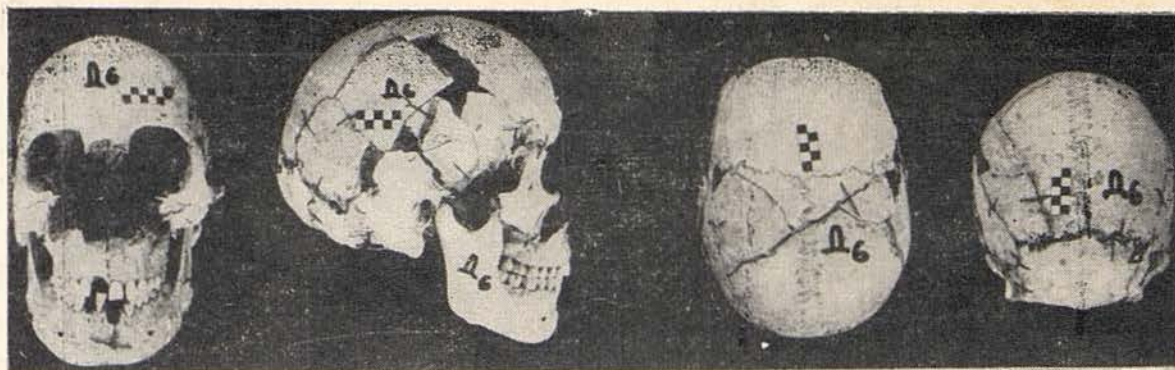

Табл. IV. Черепи № 6—♀, Ad.; № 20 —♂, Sen.; № 54 — Juv.; № 4—♀, Ad.
 Table IV. Skulls No 6—♀, Ad.; No 20—♂, Sen.; No 54 — Juv.; No 4—♀, Ad.

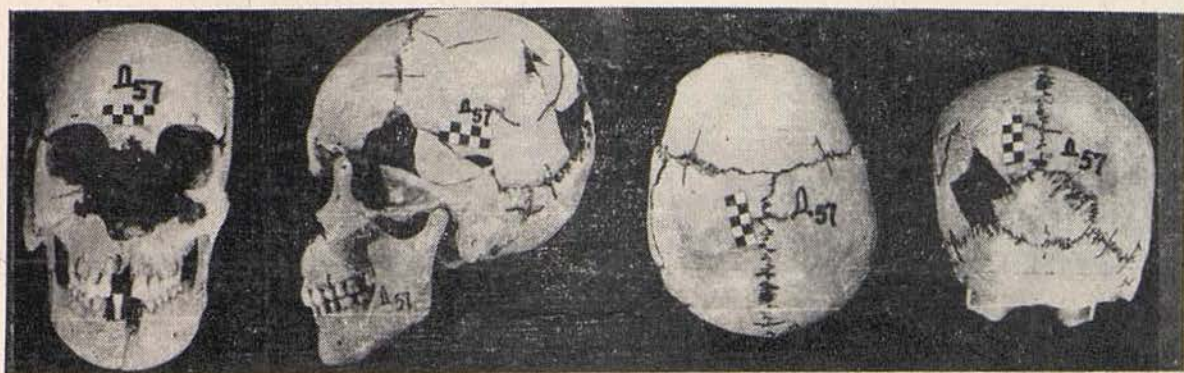
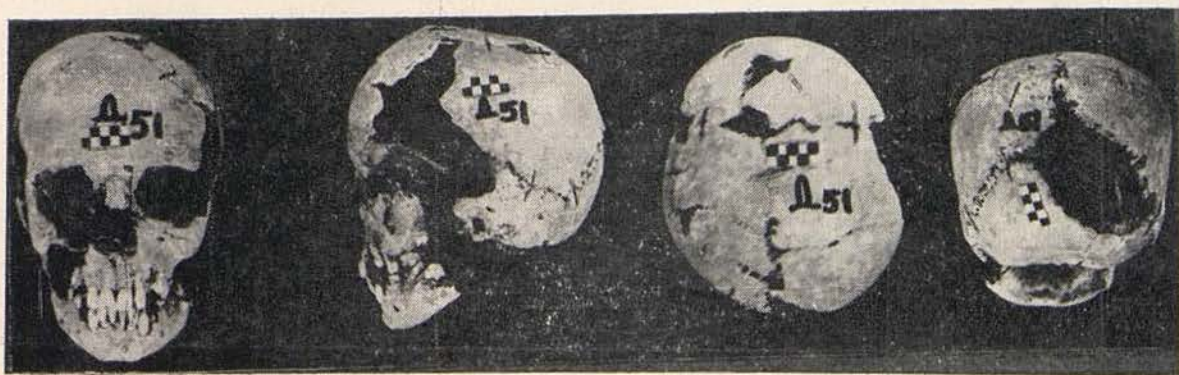
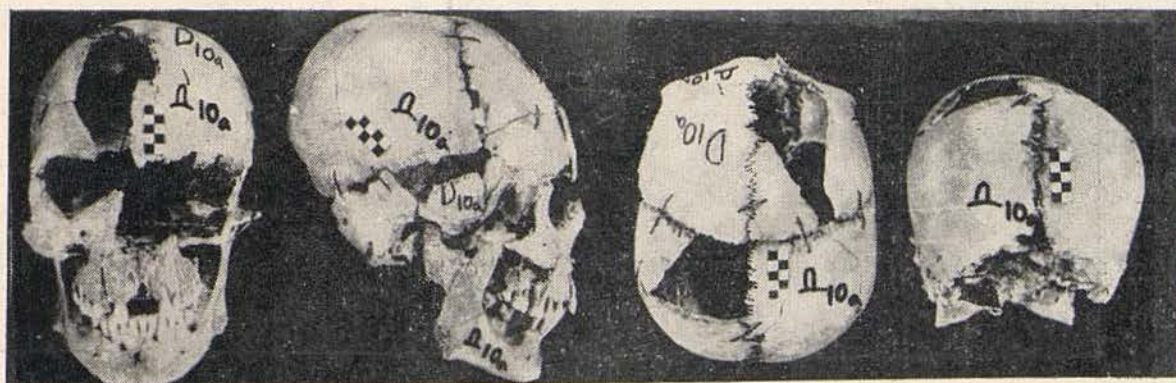
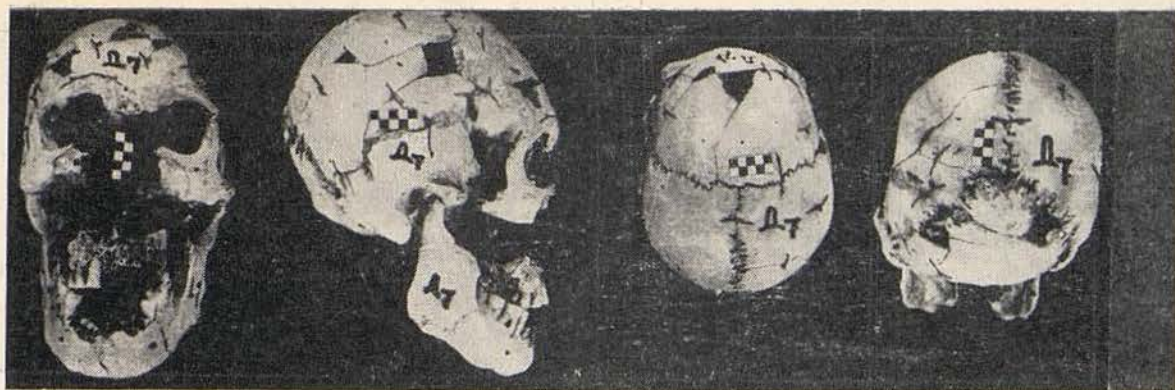

Табл. V. Черепи № 7—♀?, Ad.; № 10a—♀, Ad.; № 51 — inf. II; № 57 — Juv.
 Table V. Skulls No 7—♀?, Ad.; No 10a—♀, Ad.; No 51 — inf. II; No 57 — Juv.

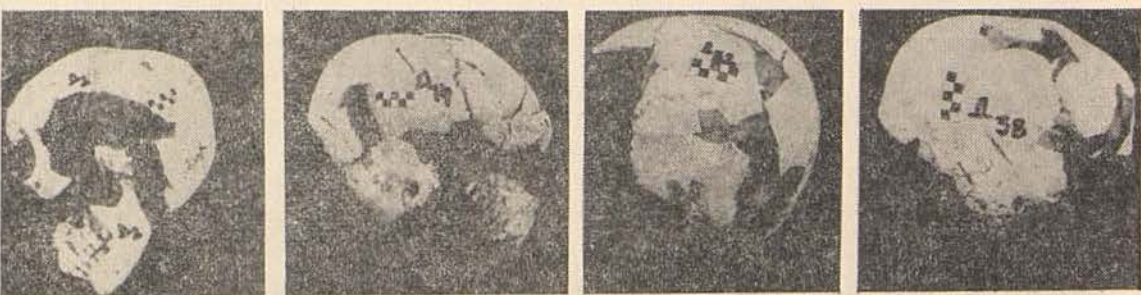
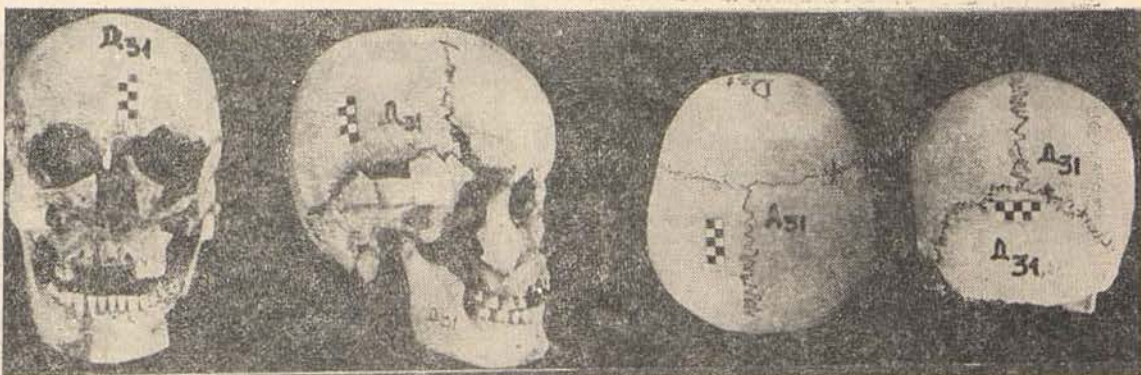

Табл. VI. Черепи № 36 — inf. II; № 63 — Juv.; № 31—♀, Ad.; № 2 — Juv.; № 14—♀, Ad.; № 32 — inf. II; № 38 — inf. I.

Table VI. Skulls No 36 — inf. II; No 63 — Juv.; No 31—♀, Ad.; No 2 — Juv. No 14—♀, Ad.; No 32 — inf. II; No 38 — inf. I;

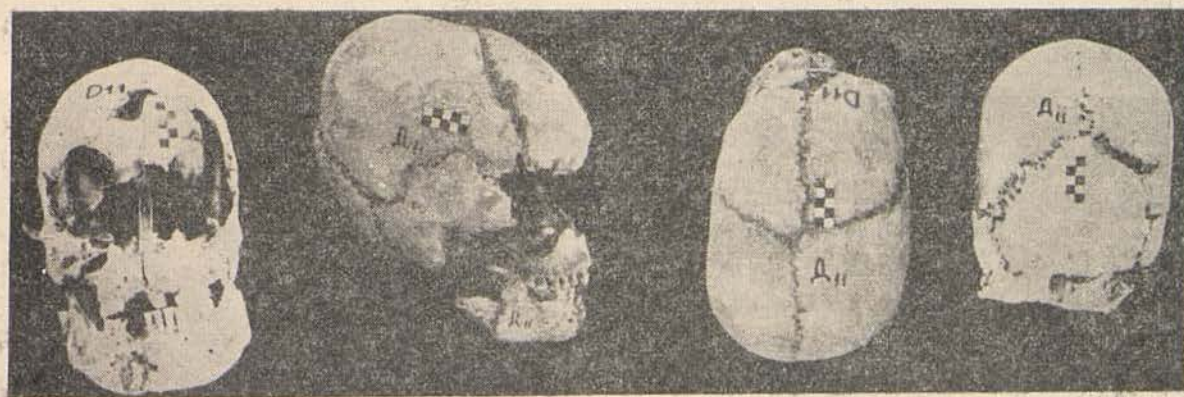
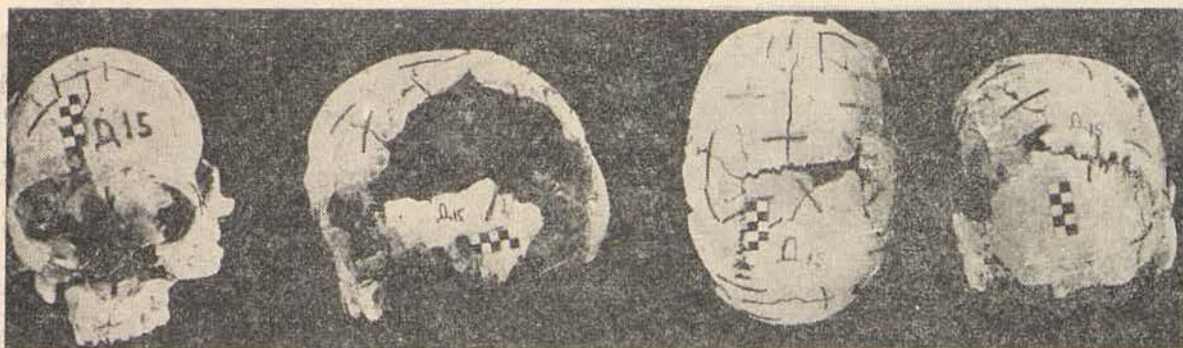
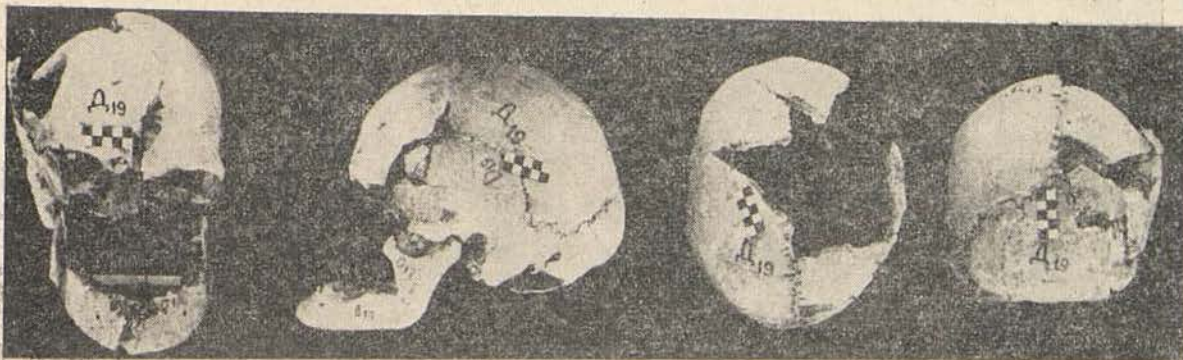
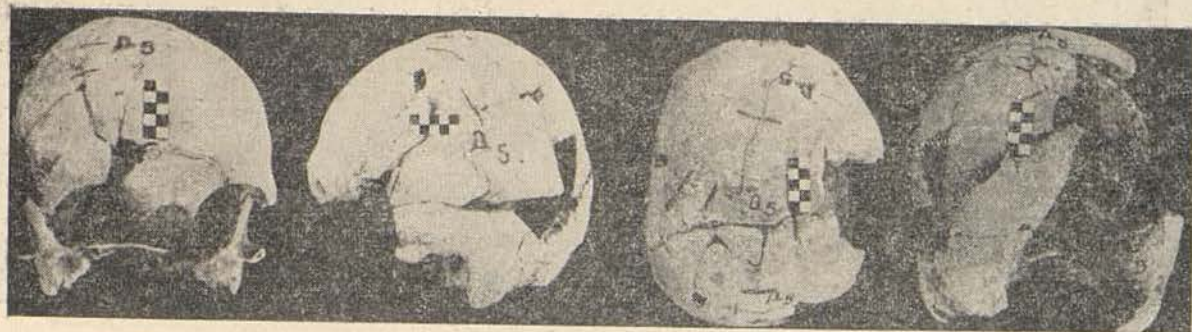

Табл. VII. Черепи № 5—♀, Ad.; № 19 —♀, Mat.; № 15—♀, Ad.; № 11—♀?, Mat.

Table VII. Skulls No 5—♀, Ad.; No 19—♀, Mat.; No 15—♀, Ad.; No 11—♀?, Ad.

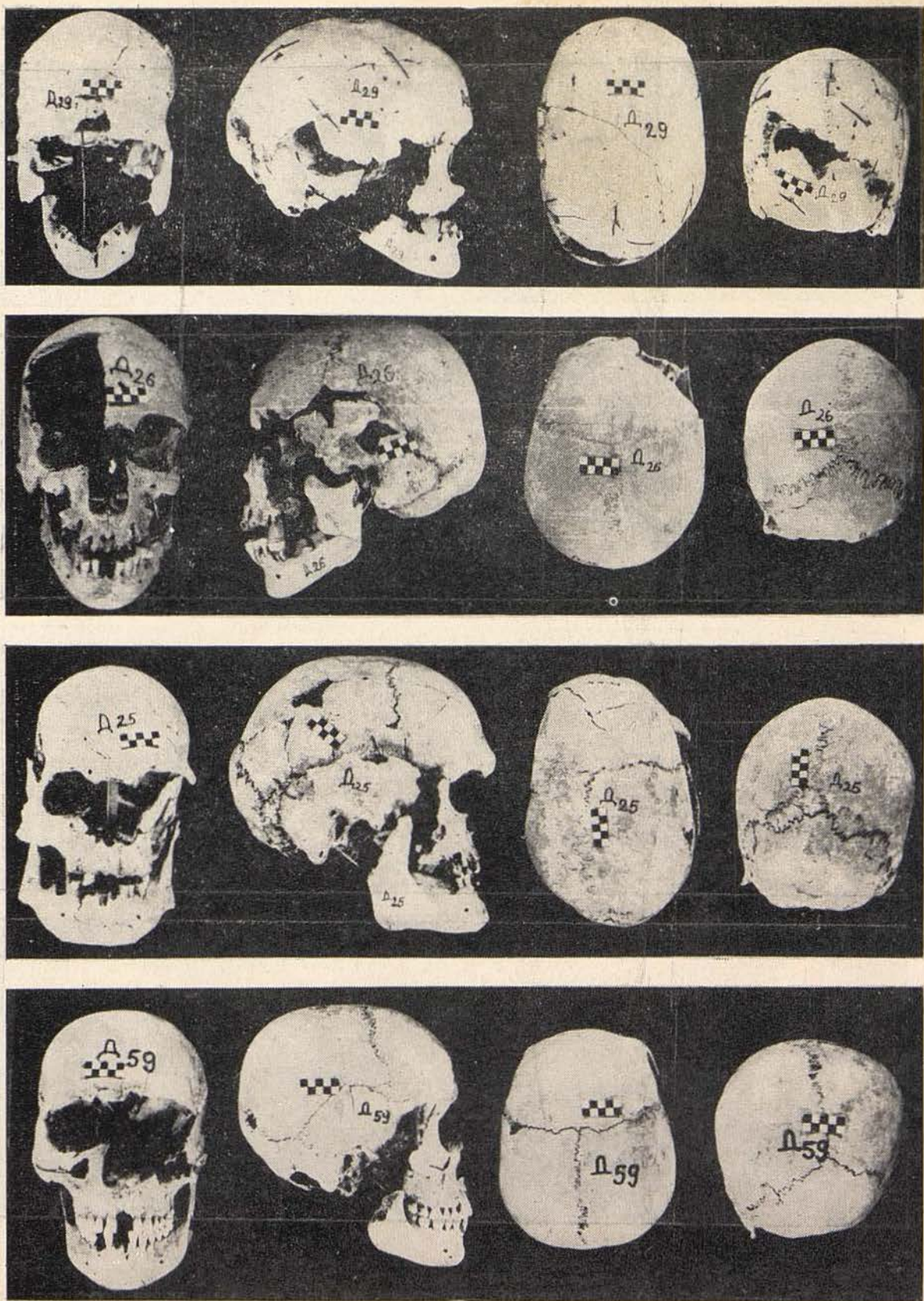

Табл. VIII. Черепи № 29—♀, Mat.; № 26—♀, Mat.; № 25—♂, Mat.; № 59—♀, Ad.
 Table VIII. Skulls No 29—♀, Mat.; No 26—♀, Mat.; No 25—♂, Mat.; No 59—♀, Ad.

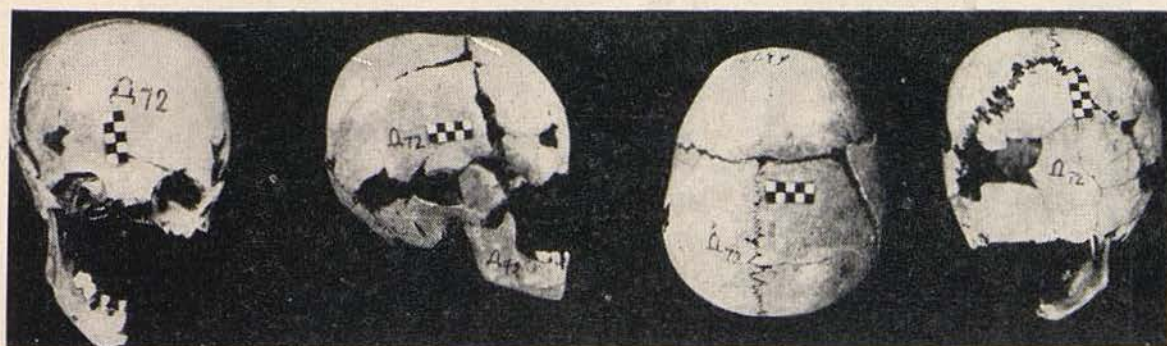
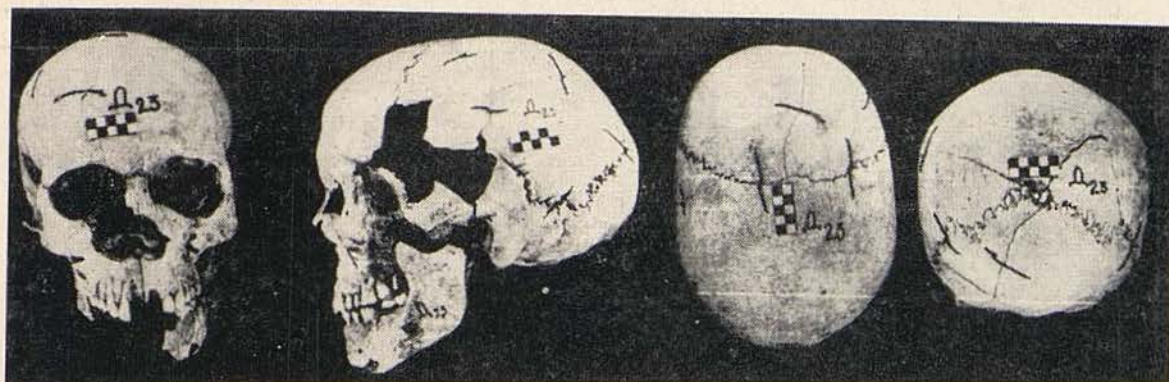
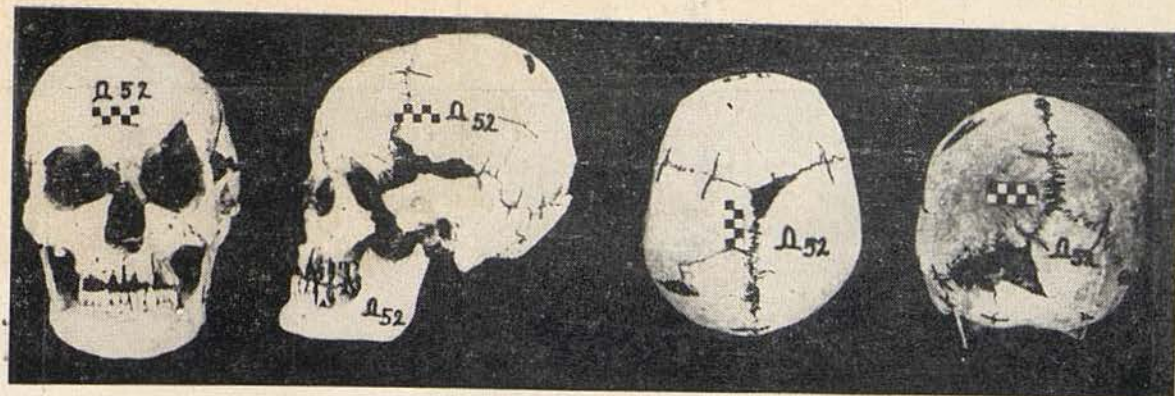

Табл. IX. Черепи № 52—♀, Mat.; № 23—♀, Mat.; № 24—♀?, Ad.; № 72 —
inf. I

Table IX. Skulls No 52—♀, Mat.; No 23—♀, Mat.; No 24—♀?, Ad.; No 72 —
inf. I

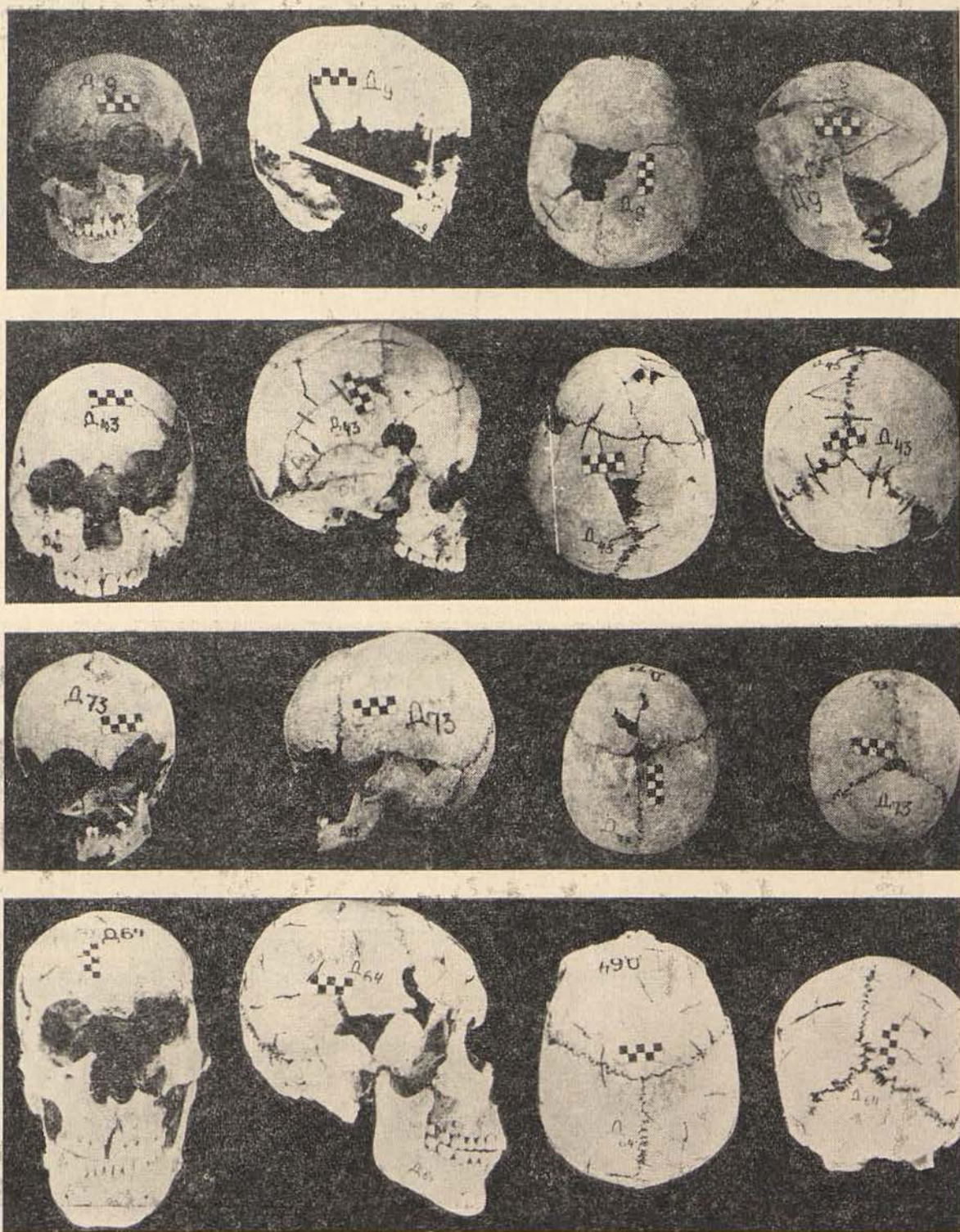

Табл. X. Черепи № 9 — inf. I; № 43 — Juv.; № 73—inf. II; № 64—♀, Ad.
 Table X. Skulls No 9 — inf. I; No 43 — Juv.; No 73 — inf. II; No 64—♀, Ad.

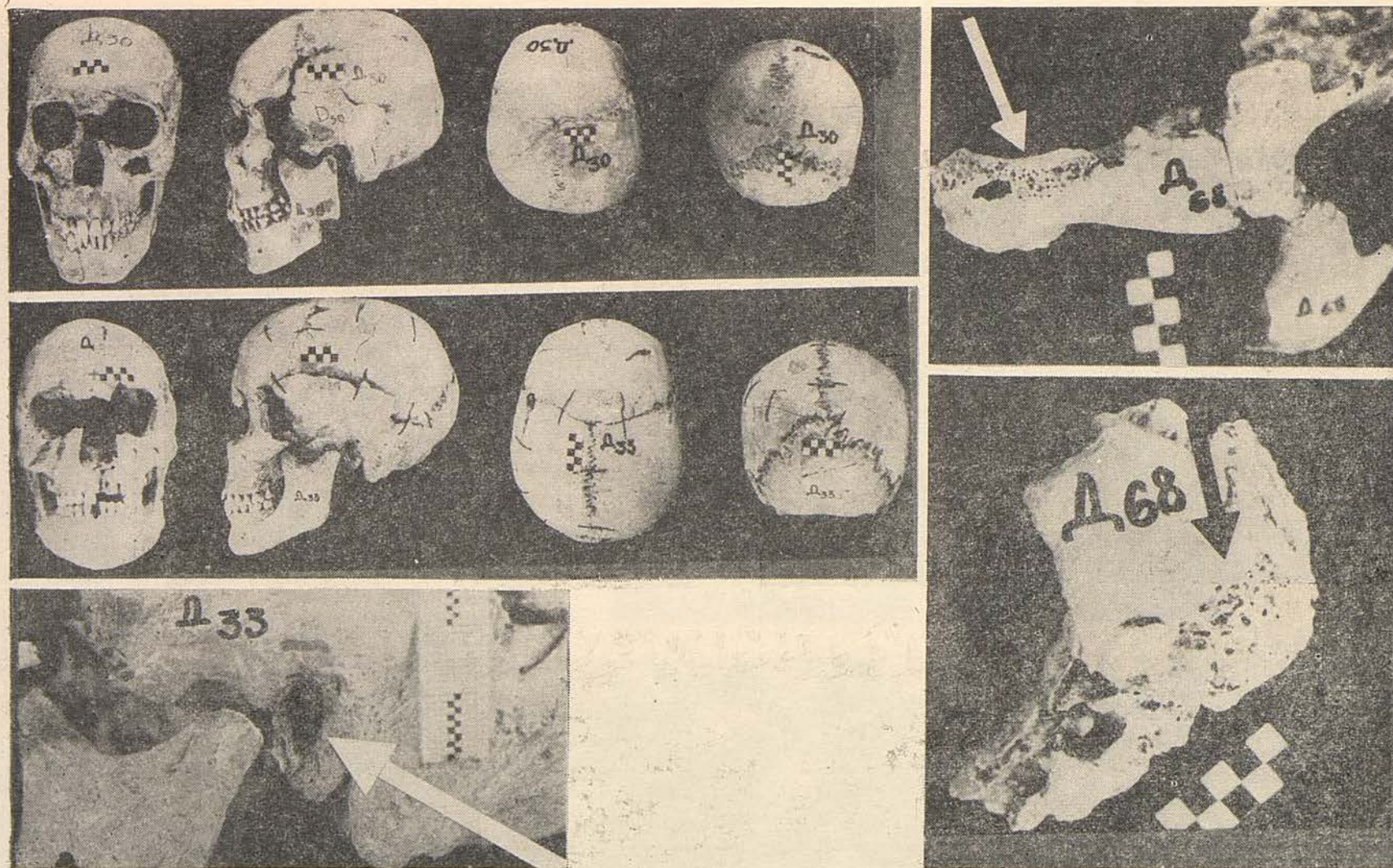

Табл. XI. Черепи № 30—♀, Ad.; № 33. —♀, Ad.; № 68—♀?, Ad. На череп № 68 са посочени местата, където са били посечени. Горе — лявата надочнична дъга и лявата скулева кост. Долу — левият сисовиден израстък. На череп № 33 е посочена елипсоидната форма на външния слухов отвор.

Table XI. Skulls No 30—♀, Ad.; No 33—♀, Ad.; No 68 —♀?, Ad. In skull No 68 the arrows indicate the sites of cutting. Top—the left arcus superciliaris and left os zygomaticum. Bottom—the left proc. mastoideus. Upon stronger magnification of skull No 33, the arrow indicates the ellipsoid form of porus acusticus externus

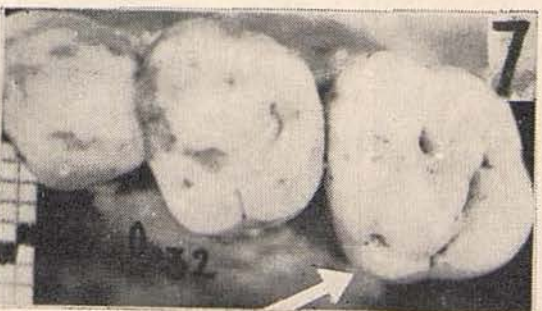
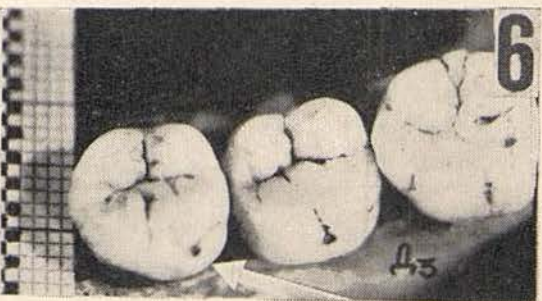
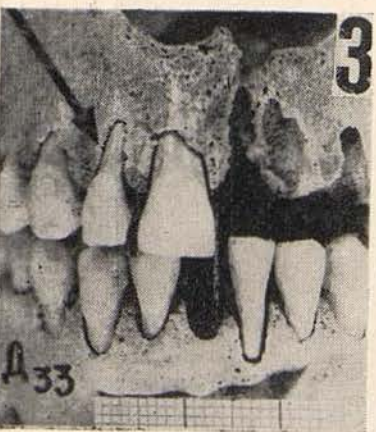
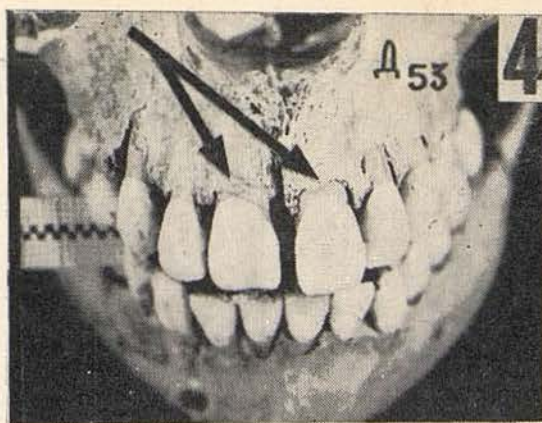
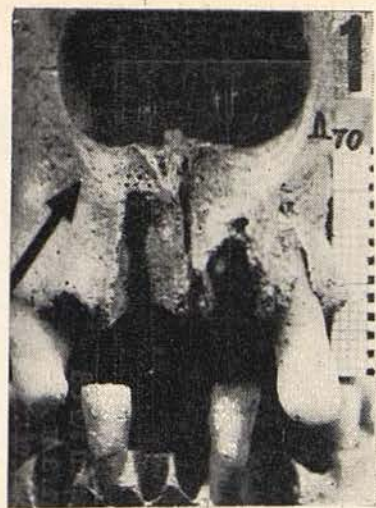

Табл. XII. Черепи №№ 70, 36, 33, 53, 24а, 3, 32. Съе стрелки са посочени: 1 — fossa praenasalis; 2 — sulcus praenasalis; 3 — редукция на горния страничен резец — втора степен; 4, 5 — лопатообразни горни централни резци; 6 — протостилид на третия долен десен молар; 7 — tuberculum Karabelli на първия горен ляв молар

Table XII. Skulls NoNo 70, 36, 33, 53, 24a, 3, 32. The arrows indicate: 1 — Fossa praenasalis; 2 — Sulcus praenasalis; 3 — Reduction of the upper lateral incisor-second degree; 4 and 5 — Spade-like upper central incisors; 6 — Protostylid of the third lower right molar; 7 — Tuberculum Karabelli of the first upper left molar

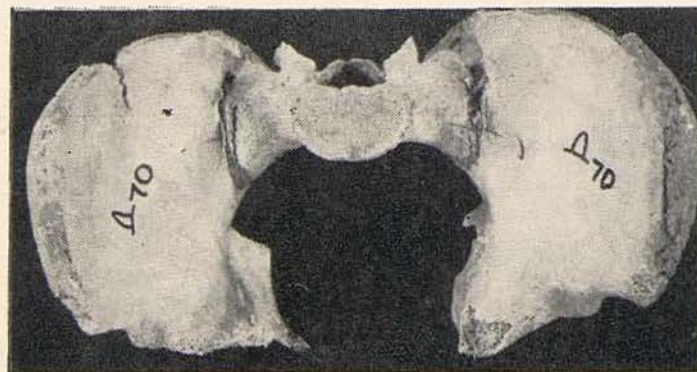
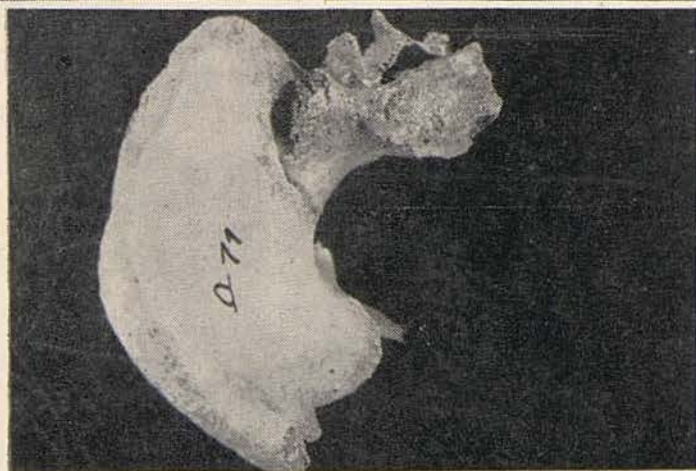
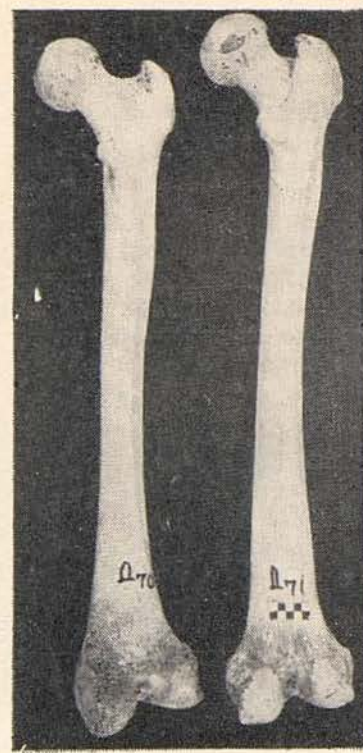
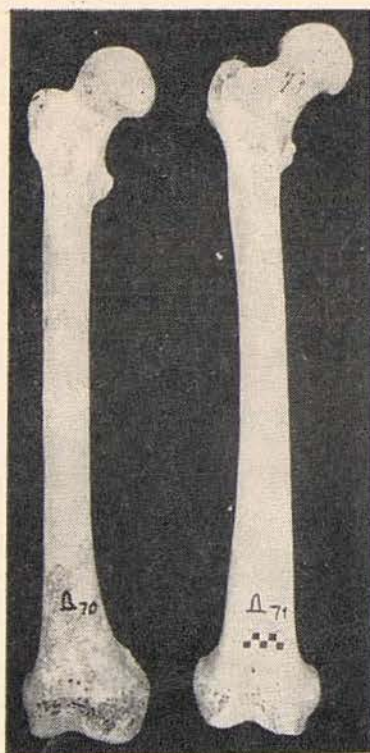
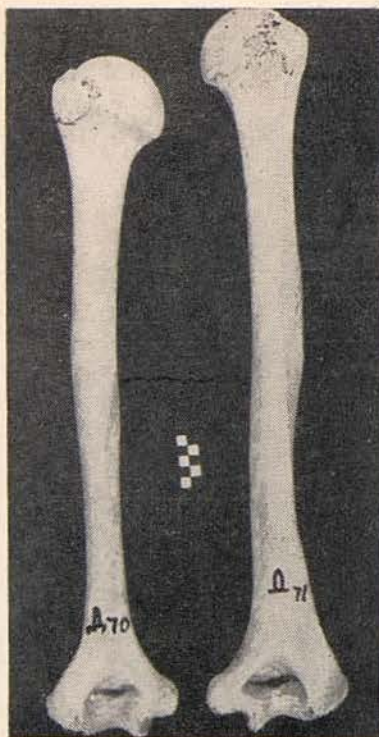
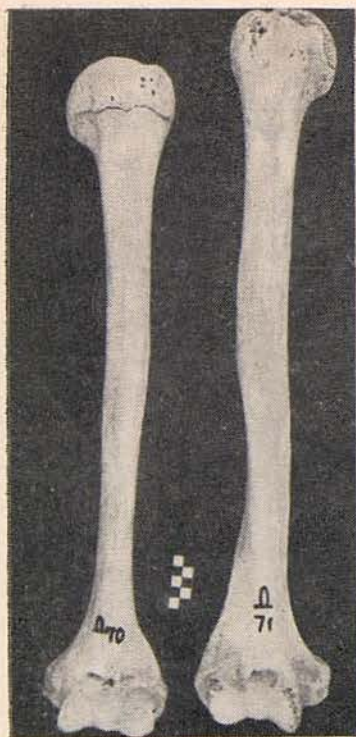

Табл. XIII. Кости от извънкраниалния скелет на № 70—♀, Ad.; № 71—♂, Ad.

Table XIII. Bones from skeletons No 70—♀, Ad.; No 71♂, Ad.

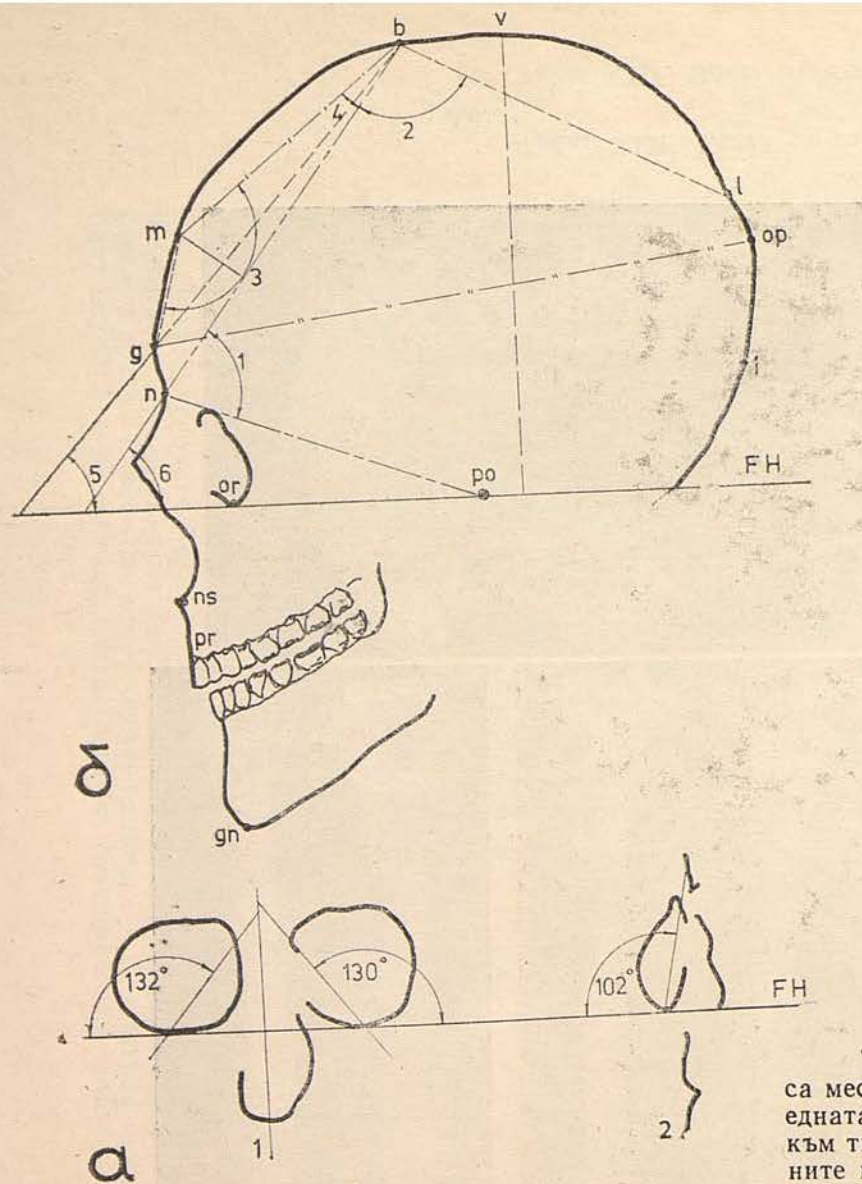

Табл. XIVa. Част от краниограма на череп D_{30} . Посочени са ъглите, характеризиращи хоризонталната (1) и вертикалната (2) профилировка на очниците по М. Герасимов

Табл. XIVб. Краниограма на сагиталната норма на череп D_4 , ориентиран във Франкфуртска хоризонтална равнина, притежаващ изкуствена деформация. Означени са част от точките, между които са измерени хорди, дъги и ъгли.

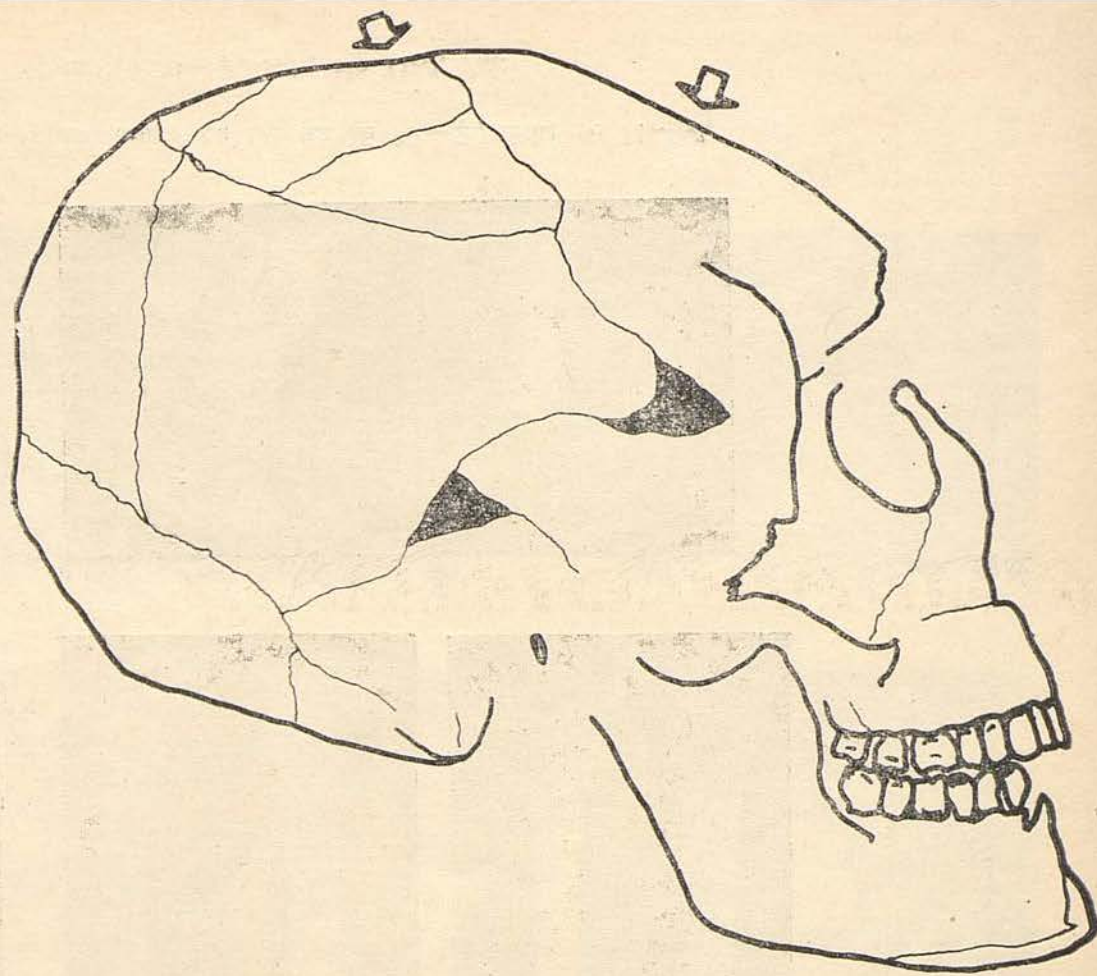

Табл. XV. Краниограма на дясната странична норма на череп D_1 . Показани са местата на деформация в резултат от действието на двойна лентовидна превръзка; едната лента минава отпред назад през горната част на челото в посока отгоре надолу към тила (зад ухото); другата лента минава отзад напред и отгоре надолу през теменните кости в посока към подбордичката (пред ухото). Брегматичното възвишение е в резултат от двойното пристягане

Table XV. Craniogram of the right lateral norm of skull No D_1 . The sites of deformation resulting from the effect of a double bandlike dressing are shown: one of the bands passes anteroposteriorly through the upper part of the forehead and is directed from top downwards towards the nucha (behind the ear); the other band runs a posteroanterior and from top downwards course through the siniciput bones, and is directed towards the submental area (in front of the ear). Eminentia bregmatica as a result of double constriction